

Judaista

Studenckie Czasopismo Naukowe

ISSN 2450-8152

Nr 4 / 2017

Judaista

Studenckie Czasopismo Naukowe

Na okładce:

brama wewnętrzna Nowego Cmentarza Żydowskiego w Łodzi od ul. Zmiennej

JUDAISTA

STUDENCKIE CZASOPISMO NAUKOWE

W czasopiśmie publikowane są artykuły, eseje, źródła, tłumaczenia, komunikaty, recenzje, sprawozdania i inne materiały dotyczące szeroko pojętej tematyki żydowskiej, obejmującej historię, kulturę, język i obyczajowość Żydów w Polsce i na świecie.

Informacje dla autorów:

1. Redakcja zastrzega sobie możliwość dokonywania skrótów i opracowania redakcyjnego nadsyłanych tekstów.
2. Przyjmowane są jedynie niepublikowane wcześniej prace (zapisane w programach word, open office, rich text format) w formie pliku komputerowego z dołączonym wydrukiem, napisane według ogólnie obowiązujących reguł (tj. czcionka 11, Times New Roman, interlinia 1,5, teksty wyjustowane 1800 znaków na stronie).
3. Redakcja zastrzega sobie możliwość nieprzyjęcia tekstu do druku.
4. Ostateczna akceptacja tekstu wynika z pozytywnej opinii recenzenta oraz zespołu redakcyjnego.

Publikacja została sfinansowana ze środków

Z przyjemnością oddajemy w Państwa ręce kolejny, czwarty już numer „Judaisty”. Serdecznie dziękujemy za Państwa zainteresowanie i wszystkie teksty nadsyłane dotychczas na adres redakcji.

Obecny, czwarty numer stanowi wydanie specjalne, poszerzone o materiały z projektu inwentaryzacji cmentarza żydowskiego w Mysłowicach, w którym pod opieką doktoranta IJ UJ – pana Sławomira Pastuszki wzięli udział członkowie Koła Naukowego Studentów Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także sprawozdanie i foto-relację z III Ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Krakowskiej Konferencji Judaistycznej, którą KNS IJ UJ zorganizowało w dniach 24-25 kwietnia 2017 r., a której zapowiedź mogliście Państwo zobaczyć w ostatnim wydaniu naszego periodyku naukowego.

Ponadto serdecznie zachęcamy do zapoznania się z dwoma artykułami poruszającymi szeroko rozumianą tematykę judaistyczną i recenzją książki Martin’a Pollack’a.

Życzymy przyjemnej lektury i zachęcamy do współpracy!

Redakcja

Adres redakcji

Instytut Judaistyki UJ
ul. Józefa 19, 31-056 Kraków
judaista.knsij@gmail.com

ISSN: 2450-8152

strona [www: facebook.com/judaista](https://www.facebook.com/judaista)

Opieka naukowa:

Dr hab. Stefan Gąsiorowski

Recenzenci:

Dr hab. Leszek Hońdo

Dr Marek Tuszewicki

Dr Ewa Węgrzyn

Redakcja:

Klaudia Kwiecińska

Ewa Mermer

Karolina Sierżputowska

Łamanie, skład, oprawa graficzna

Wydawnictwo Kasper

www.wydawnictwokasper.pl

SPIS TREŚCI

- [5] Agnieszka Więckiewicz – *Tożsamość w okresie przejściowym. Nieobecność i próby opanowania przeszłości w projektach artystycznych po 2000 roku*
- [16] Aleksandra Guja – *Zhydokomuna in the Polish People's Republic – Myth or Reality? A discussion on Paweł Śpiewak's book*
- [32] Sławomir Pastuszka – *Przyczynek do inwentaryzacji cmentarza żydowskiego w Mysłowicach*
- [35] Materiały z inwentaryzacji cmentarza żydowskiego w Mysłowicach (IJ UJ 2017 r.) – katalog
- [66] Karolina Sierzputowska – [recenzja] *Martin Pollack, Po Galicji. O chasydach, Huculach, Polakach i Rusinach. Imaginacyjna podróż po Galicji Wschodniej i Bukowinie, czyli wyprawa w świat, którego nie ma, Wołowiec 2017, Wydawnictwo Czarne, ss. 467*
- [69] Klaudia Kwiecińska – *Sprawozdanie z konferencji. III Ogólnopolska Studencko-Doktorancka Krakowska Konferencja Judaistyczna pt. „Żydzi polscy na przestrzeni wieków”, Kraków, 24-25 kwietnia 2017 r.*
- [79] Informacje o autorach

TOŻSAMOŚĆ W OKRESIE PRZEJŚCIOWYM. NIEOBECNOŚĆ I PRÓBY Opanowania PRZESZŁOŚCI W PROJEKTACH ARTYSTYCZNYCH PO 2000 ROKU

Publikacja *Sąsiadów* Jana Tomasza Grossa w 2000 roku rozpoczęła publiczną debatę na temat polskiej pamięci o Zagładzie, umożliwiając późniejszą werbalizację nieobecnej dotąd w kolektywnej świadomości kategorii winy oraz odpowiedzialności zbiorowej¹. Wskazanie na różne postawy i reakcje Polaków świadkujących zagładzie polskich Żydów stało się kontrapunktem dla dotychczasowej heroiczno-martyrologicznej narracji o polskim doświadczeniu drugiej wojny światowej oraz okupacji. Postulowane przez Grossa przeformułowanie polskiej historii XX wieku, z uwzględnieniem niechlubnych postaw Polaków wobec ich żydowskich współobywateli, znalazło oddźwięk w podejmowanych w środowiskach artystycznych inicjatywach przełamujących jednostronny i nieprawdziwy obraz stosunków polsko-żydowskich. Jak miało się okazać po premierze *Pokłosia*², a następnie *Idy*³, wizualizacje zróżnicowanych

1 Warto zaznaczyć, że pierwszą tego typu dyskusję wywołał artykuł Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto*, opublikowany w 1987 roku w „Tygodniku Powszechnym”. Zob. Jan Błoński, *Biedni Polacy patrzą na getto*, Kraków 1994. Wydaje się jednak, że dla projektów artystycznych omawianych w artykule publikacja Grossa miała większe znaczenie.

2 *Pokłosie*, reż. Władysław Pasikowski, Polska 2012.

3 *Ida*, reż. Paweł Pawlikowski, Polska 2013.

i nie zawsze pozytywnych zachowań Polaków w czasie wojny wydobyły na jaw wypartą część polskiej historii, stając się zarzewiem upolitycznionego konfliktu między „prawdziwymi Polakami” a „polskimi zdrajcami”.

W planie ogólnym recepcja *Sąsiadów* z całą jasnością ukazała polityczne, społeczne oraz etyczne konsekwencje braku krytycznego namysłu nad przeszłością. Powrót wypartych, trudnych tematów polskiej historii uderzył w społeczne imaginarium, reaktywując z jednej strony nastroje antysemickie i nacjonalistyczne, z drugiej wskazując na konieczność refleksji i namysłu nad polską tożsamością.

Przedstawione w pracy inicjatywy oraz projekty artystyczne łączy potrzeba przywrócenia pamięci o obecności Żydów w kulturze polskiej i życiu społecznym oraz zwrócenie uwagi na proces usuwania jej śladów z przestrzeni publicznej oraz pamięci zbiorowej. Większość autorów omawianych inicjatyw łączy emocjonalny stosunek do problemu relacji polsko-żydowskich. Nieuwzględnianie żydowskiej obecności w politycznym dyskursie o polskiej tożsamości wzmogło w części młodego pokolenia, reprezentowanego tu przez Łukasza Baksika, Rafała Betlejewskiego czy Sławomira Sierakowskiego, poczucie braku części własnej historii. W zderzeniu z wypieraną polsko-żydowską historią młodzi artyści i aktywiści odczuli skutki międzypokoleniowo przekazywanej traumy oraz związanych z nią posttraumatycznych symptomów⁴. Ujawniają się one w podejmowanych przez nich projektach.

PRZYWRÓCIĆ NIEOBECNE.

UTOPIJNE WIZJE I WYOBRAŹNIA POLITYCZNA

Na wystawę *I zadziwi się Europa*, zaprezentowaną przez Yael Bartanę w 2011 roku na Biennale w Wenecji, złożyła się trzyczęściowa instalacja wideo przedstawiająca historię przyjazdu ponad trzech milionów Żydów z Izraela do Polski. Ruch Odrodzenia Żydowskiego w Polsce początkowo jedynie wizja artystyczna Bartany – wkrótce zaczął żyć własnym życiem. Pomyślany jako akcja łącząca sztukę z polityką, zyskał członków oraz odbył swój pierwszy kongres zaledwie rok później w Berlinie.

4 Oczywiście należy pamiętać o odmiennych korzeniach i losach poszczególnych artystów: inaczej wspomniane symptomy odzywać się będą u Yael Bartany, Żydówki pochodzenia polskiego mieszkającej od dziecka w Izraelu, czy u Łukasza Baksika wychowanego i żyjącego w Polsce. Więcej o kategorii traumy i symptomów posttraumatycznych; zob. Dominick La-Capra, *Historia, psychoanaliza, teoria krytyczna*, [w:] tegoż, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. Katarzyna Bojarska, Kraków 2009, s. 141.

Filmowa trylogia opowiada o powstaniu Ruchu Odrodzenia Żydowskiego w Polsce, poczynając od zainicjowanego przez polskiego działacza (później lidera) zaproszenia Żydów do Polski, przez ich przyjazd i budowę kibucu na terenie dawnego getta warszawskiego, aż po konsolidację ruchu po zamordowaniu ich lidera. Wystawie towarzyszyła publikacja *A Cookbook for Political Imagination/ Polityczna wyobraźnia – książka kucharska*, która nie stanowiła standardowego katalogu wystawy, lecz zbiór tekstów traktujących o wyobraźni politycznej i projektowanej działalności samego ruchu⁵.

Trylogia Bartany opowiada o problemie kształtowania wspólnoty narodowej wobec nieustannych migracji, wzrastającego nacjonalizmu, widm polityki totalitarnej obecnej w myśleniu o tożsamości narodowej oraz niemożności życia razem – sytuacji, w której wszelka różnorodność kulturowa stanowi zagrożenie dla homogenicznego społeczeństwa. Poszczególne filmy wspomnianej trylogii, nawiązujące do historii relacji polsko-żydowskich, przedstawiają utopijną wizję przebudowy zarówno polskiej, jak i żydowskiej tożsamości z trzech różnych perspektyw: polskiej, żydowskiej oraz dialogicznej – polsko-żydowskiej.

Pierwszy film *Mary-koszmary* z 2007 roku stanowi prolog cyklu oraz wprowadza problematykę relacji polsko-żydowskich z perspektywy polskiej. Młody chłopak (grany przez Sławomira Sierakowskiego) w otoczeniu pustych trybun Stadionu Dziesięciolecia przemawia do nieobecnej wspólnoty Żydów polskich oraz prosi ich, aby powrócili do swojego dawnego kraju. W jego przemowie pojawiają się charakterystyczne i znaczące dla polskiej pamięci o Zagładzie wątki: pościel zabitej Żydówki, którą zabrała jej polska współobywatelka, strach ocalałych z Zagłady Żydów przed powrotem do Polski oraz dojmujące, choć wypierane, poczucie winy i straty, które nie pozwalają Polakom spać spokojnie oraz uniemożliwiają myślenie o przyszłości bez wikłania się w przeszłość. Powrót, jak woła młody działacz, jest szansą na odmianę zarówno wspólnoty polskiej, jak i żydowskiej. Pierwszej umożliwi przede wszystkim duchowe pojednanie z żydowskimi współobywatelami i zaakceptowanie własnej winy, która od lat pojawia się pod postacią koszmarów sennych. Przyjazd i odbudowa żydowskiego życia w oczach młodego mówcy ma szerszy wymiar – stanowi możliwość przekształcenia homogenicznego i konserwatywnego społeczeństwa polskiego we wspólnotę otwartą na innych, kształtującą swoją przyszłość z uwzględnieniem różnorodności kulturowej oraz w dialogu z innymi. Dla młodego pokolenia, reprezentowanego przez Sierakowskiego, powrót Żydów

5 *A Cookbook for Political Imagination*, red. Sebastian Cichocki, Galit Eilat, Berlin 2011, Zachęta National Gallery of Art, Sternberg Press.

do Polski ma w założeniu pozwolić na odbudowę polsko-żydowskiej wspólnoty narodowej i na odnalezienie własnej tożsamości dzięki interakcji z Innym. Z kolei, jak twierdzi, dla potomków ofiar Holokaustu powrót do Polski będzie okazją do odnalezienia własnych korzeni oraz odzyskania utraconej ciągłości historycznej. Marzenie młodego mówcy o ponownej koegzystencji Polaków i Żydów jest szansą na poradzenie sobie z długo wypieranym poczuciem straty.

Niezwykle emocjonalny tekst przemowy zasługuje na szerszą analizę, ponieważ dobrze ilustruje zmianę w podejściu młodego pokolenia do pamięci o Zagładzie. Jej pozorna obecność oraz wypieranie postaw Polaków w czasie wojny wymusiły sprzeciw i bunt młodych artystów i działaczy. Nieustanne stykanie się z widmową obecnością Żydów (obrazowaną przez to, co po ich obecności pozostało, czy to w postaci zutyilizowanych macew, przechodzącego z rąk do rąk mienia żydowskiego, czy realizowanej polityki pamięci o charakterze rywalizującym), zaowocowało pojawianiem się oddolnych inicjatyw.

Bohater pierwszej części tryptyku Bartany odwołuje się do ambiwalentnych uczuć związanych ze „zniknięciem” polskich Żydów oraz wrogiego nastawienia Polaków wobec jakichkolwiek inicjatyw odrodzenia kultury żydowskiej w Polsce. Radość, o której mówi Sierakowski, spowodowana była nie tylko szansą na przekształcenie struktury społecznej – przede wszystkim możliwością awansu chłopów i związanego z nim wyłonienia się polskiej klasy średniej – lecz również utopijną wizją budowy nowego narodu: czystego rasowo i zespolonego katolicko-patriotycznymi wartościami. Taki projekt tożsamości, jak zdaje się mówić Sierakowski, okazał się pęknięty oraz niewystarczający. Doświadczenie niemożności wymazania historii polsko-żydowskiej wzmacnia się każdego dnia, a życie w homogenicznej wspólnotie narodowej stało się męczące dla reprezentowanej przez niego części Polaków. Jak woła Sierakowski:

Z jednym językiem, nie możemy mówić.

Z jedną religią, nie umiemy słuchać.

Z jednym kolorem, nie potrafimy widzieć.

Bez Was, nie możemy nawet pamiętać.

Bez Was, pozostaniemy zamknięci w przeszłości, z Wami otworzy się dla nas przyszłość⁶.

6 Sławomir Sierakowski, *Speech*, [w:] *And Europe Will Be Stunned*, red. Joanna Mytkowska, Warszawa 2011.

Otwarcie się na Żydów i ich powrót jest w jego mowie przede wszystkim szansą na zbudowanie nowej przyszłości, a także jedyną nadzieją na poradzenie sobie z trudną przeszłością. Doświadczenie nieobecności polskich Żydów, do których kierowane jest przemówienie, określić można jako ból nie tyle rzeczywisty, co wyobrażony, rozgrywający się w sferze postpamięci. Pokolenie Sławomira Sierakowskiego nie doświadczyło omawianej tu straty, lecz przeżywa pewnego rodzaju wizualizację nieobecności – ukazującą się pod postacią czerpanych z przekazów ustnych, książek, filmów i zdjęć wizji polsko-żydowskiej przeszłości.

Drugi film, *Mur i wieża* z 2009 roku, przedstawia przyjazd młodych Żydów i Żydówek z Izraela, którzy budują kibuc na warszawskim Muranowie, niedaleko Umschlagplatzu. W scenach ukazujących budowę Bartana nawiązała do powstawania państwa Izrael. Pełni wiary młodzi mężczyźni i kobiety przypominają przedstawienia heroizujące pierwszych osadników kolektywnie budujących nową rzeczywistość. Przyjazd do Polski i odbudowa własnej kultury z perspektywy izraelskiej nie stanowi wyłomu w dotychczasowej tradycji, lecz powrót do utopijnego marzenia o stworzeniu lepszej przestrzeni do życia. Wejście w nowe społeczeństwo zawsze obciążone jest ryzykiem konfliktu – warszawski kibuc zostaje otoczony drutem kolczastym, a w jego sercu przyjezdni budują wieżę strażniczą. Z zewnątrz przestaje on przypominać bezpieczne, otwarte dla obcych miejsce. Drut i wieża, kojarzone najczęściej z Auschwitz, lecz także z obcością i zamknięciem, w tym wypadku wskazują na niepewną pozycję mniejszości żydowskiej wobec polskiej większości. Na formy zabezpieczenia nowo powstałego kibucu można spojrzeć także z innej, bardziej pozytywnej perspektywy. Czas wyraźnego oddzielenia nowo przybyłych od reszty mieszkańców miasta jest konieczny dla postulowanej przemiany polskiej świadomości zbiorowej. Dopiero dzięki zaakceptowaniu różnicy będzie możliwe odzyskanie fragmentu utraconej wraz z żydowską częścią wspólnoty tożsamości.

Z kolei umiejscowienie kibucu na terenie dawnego getta warszawskiego można potraktować jako próbę zredefiniowania miejsca skojarzonego z traumatycznymi doświadczeniami wojennymi. Odradzanie się żydowskiej wspólnoty właśnie w tym miejscu ma symboliczne znaczenie zarówno w perspektywie osiedlających się, jak i zamieszkujących miasto. Dla pierwszych jest to odzyskiwanie poczucia ciągłości i umiejscowienia we własnej historii, dla aktualnych mieszkańców szansa na przekształcenie miejsca kojarzonego

z nieobecnością i utratą w przestrzeń odrodzenia się tego, co utracone, choć w innej (zmienionej) formie.

Trzeci i ostatni film pt. *Zamach* zrealizowany w 2011 roku opowiada o śmierci Sławomira Sierakowskiego oraz o zdarzeniach, które doprowadziły do powstania zaangażowanego politycznie ruchu. Morderstwo lidera nie tylko wskazuje na utopijność dwóch wcześniejszych części trylogii, lecz zarazem stanowi kulminacyjny punkt całego projektu – moment zjednoczenia się polskiej i żydowskiej społeczności przeciwko nacjonalizmowi, wykluczeniu i przemocy. Estetyka nawiązująca do socrealistycznych filmów propagandowych jest najsilniej obecna właśnie w ostatniej części cyklu, stanowiąc klamrę dla całej idei projektu Bartany. Wybór stylu nawiązującego do totalitaryzmu był dla artystki próbą wykorzystania perswazyjnych środków przekazu w celu promowania emancypacyjnych i równościowych wartości. Idea ciągłości między fantazją a polityką lub praktyką i wizjonerstwem odbija się jak w krzywym zwierciadle w nawiązaniu do totalitarnych utopii, które doprowadzały, według Bartany, zarówno do śmierci samych idei, jak i uśpienia zdolności ludzi do fantazjowania⁷.

Dla Bartany wykorzystanie charakterystycznych dla socrealistycznej estetyki obrazów stanowić miało subwersywną grę z zakotwiczonymi w pamięci zbiorowej powidokami traumatycznych doświadczeń. Filmowa trylogia traktowana jako zbiorowa terapia opowiada o problemie werbalizacji treści wypieranych ze zbiorowej pamięci, zarówno z perspektywy polskiej, jak i żydowskiej. Stosunek artystki do polityki Izraela zawiera się bezpośrednio w pomysle wyjazdu stamtąd ponad trzech milionów Żydów. Pusta przestrzeń, która po nich pozostanie, symbolicznie umożliwia powrót Palestyńczyków.

To właśnie utopijność wydaje się najistotniejszą cechą projektu Bartany. Polityczna wyobraźnia, którą postuluje zarówno sama artystka, jak i członkowie powstającego w trakcie realizacji projektu Ruchu Odrodzenia Żydowskiego w Polsce, służyć ma przede wszystkim wypracowaniu nowego języka nie tylko o przyszłości, lecz także o przeszłości – traumatycznych i niechętnie wspominanych wydarzeniach z historii, które opowiadane na nowo w innej konfiguracji umożliwią krytyczną analizę własnego w nią uwikłania. Dopiero wtedy wspólnota oparta na różnicy będzie możliwa.

7 Zob. Yael Bartana. *Conversations with contemporary artists at the Guggenheim*, <https://www.youtube.com/watch?v=qBTjO2QSYRQ> [dostęp: 14.01.2017]. Artystka opowiada między innymi o różnicowanych w zależności od kraju reakcjach na jej filmy.

PRZECHWYĆMY PRZESTRZEŃ – ODZYSKAJMY PAMIĘĆ!

Projekt Yael Bartany znalazł duży oddźwięk społeczny, owocując małymi, oddolnymi akcjami stanowiącymi reakcję na wystawę i działalność artystki. W kilku izraelskich miastach w przestrzeni publicznej zaczęły pojawiać się niebieskie napisy i Gwiazda Dawida, które zapoczątkowały pewnego rodzaju interakcyjną grę między mieszkańcami. Spontanicznie dopisywali oni zakończenia do proponowanej za każdym razem frazy: „Ludzie Izraela żyją”. Komentarze, najczęściej domalowywane czarną lub czerwoną farbą, odwoływały się do bieżącej sytuacji politycznej, wyrażały jednostkowe opinie o „ludziach Izraela” bądź były zupełnie abstrakcyjne. W pewnym momencie hasło „Am Israel Chai” zaczęło pojawiać się również w polskiej przestrzeni publicznej: na murach, budynkach, bramach, a nawet na śniegu⁸. Gwiazda Dawida, bądź napisy odnoszące się do Żydów w Polsce, najczęściej konotowane są z wyrazem antysemickich opinii. W pierwszej chwili, obserwując zdjęcia omawianych napisów na tle innych polskich haseł odnoszących się do władzy czy wybranego klubu sportowego, łatwo przypisać im obraźliwe znaczenie. Przede wszystkim jednak hebrajskie litery w kraju, w którym znajomość tego języka nie jest powszechna, zmuszają do uznania ich po prostu za niezrozumiałe. Jeżeli uda się przezwyciężyć barierę językową i odczytać hasło, niezrozumienie przechodzi w zdziwienie. Ciężko bowiem nadać sens hasłu „Ludzie Izraela żyją” w polskiej rzeczywistości, w której obecność Żydów potraktować można raczej jako widmową

Opór użytkowników języka polskiego wobec słowa „Żyd” dobrze ilustruje przykład projektu Rafała Betlejewskiego zapoczątkowanego w 2004 roku. Pomysł na zapisywanie w przestrzeni publicznej hasła: „Tęsknię za Tobą Żydzie”, podobnie jak „Am Israel Chai”, przerodził się w spontanicznie podejmowane akcje powielania napisu w różnych miastach na terenie całej Polski. Dla Betlejewskiego użycie słowa „Żyd” miało na celu przede wszystkim przechwycenie i resygnifikację jego dotychczasowego (antysemickiego) znaczenia. Do ambiwalentnego miejsca, jakie zajmuje w polskim imaginariusz zbiorowym wspomniane słowo odwołuje się Andrzej Leder, przytaczając sytuację, która spotkała Betlejewskiego w trakcie zapisywania hasła. Posądzony przez policjantów o antysemicki napis, został zabrany na komisariat, gdzie wytłumaczywszy prawdziwe zamiary, usłyszał pod swoim adresem kilka obraźliwych komentarzy. W psychoanalitycznej interpretacji tego zajścia Leder wskazuje

8 Rafał Jakubowicz, *Chai*, [w:] *A Cookbook for Political Imagination*, red. Sebastian Cichocki, Galit Eilat, Berlin 2011, Zachęta National Gallery of Art, Sternberg Press.

na nieuchronność realizacji fantazmatu związanego ze słowem „Żyd” – niemalże nieskrywanego pragnienia usunięcia (realnych bądź wymagowanych) Żydów z Polski⁹.

W pewnym sensie akcja powielania hebrajskiego hasła „Ludzie Izraela żyją” resygnifikuje utarte skojarzenie Gwiazdy Dawida z przekazywaniem antysemickich treści, chociaż dla większości przechodniów musiała pozostać nieczytelna.

CZAS MACEW, CZAS KAMIENI

Za przykład doświadczania posttraumatycznych symptomów związanych z drugą wojną światową oraz Holokaustem może posłużyć podjęta przez Łukasza Baksika w latach 2008–2011 akcja fotografowania macew użytkowanych przez Polaków głównie w charakterze materiału budowlanego. Artysta przez kilka lat dokumentował pozostałości po żydowskich nagrobkach w różnych miastach w całej Polsce. Interesowała go przede wszystkim użytkowa funkcja macew, które odnajdywał w najróżniejszych miejscach: na murach, w schodach, na drogach, służące jako narzędzia (toczaki, proste żarna) lub eksponaty w lokalnych muzeach oraz (może najbardziej zaskakujące) – jako katolickie nagrobki albo fragmenty przeznaczonej dla dzieci piaskownicy lub boiska.

Fotografie Baksika zwracają uwagę nie tylko na powszechne w czasie wojny wykorzystywanie macew jako budulca, lecz również na niechlubną, długotrwałą i trwającą do dziś praktykę ich użytkowania. Artysta zdaje się wyliczać bez końca: macewy-chodniki, macewy-krawężniki, macewy-pergole... Jak pisze w jednym ze wstępów do *Macew codziennego użytku* Jan Tomasz Gross: „Obecność Żydów w przestrzeni publicznej wydaje się naturalna. Ci, którzy nie zostali pochowani z należyтым szacunkiem, zaświadczać teraz o swojej obecności”¹⁰ – między innymi poprzez pozostawione i sprofanowane nagrobki.

Dla Baksika naturalność, z jaką w krajobraz polskich wsi i miast wpisują się odarte z pierwotnego przeznaczenia macewy, jest nie do przyjęcia i wywołuje sprzeciw – stają się one, mówiąc za Grossem, materialnym dowodem zarówno popełnionych na Żydach zbrodni, jak i (może przede wszystkim) niespełnionej wobec nich posługi. Obojętność względem funkcjonujących jako przedmioty codziennego użytku macew, z którą na każdym kroku stykał się Baksik, uświadomiła mu siłę, z jaką zaciera się ślady kultury żydowskiej. Dokumentacja

9 Andrzej Leder, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*, Warszawa 2013, s. 73–75.

10 Jan Tomasz Gross, *Macewy wrócą na cmentarz*, [w:] Łukasz Baksik, *Macewy codziennego użytku*, Wołowiec 2012, s. 16.

losów rozsianych po Polsce nagrobków, określana przez artystę jako fotografia zaangażowana, stanowi kolejny głos w dyskusji o stosunkach polsko-żydowskich oraz pamięci o Zagładzie, wskazując z jednej strony na obojętność polskiego społeczeństwa wobec pozostałości po żydowskich współobywatelach, z drugiej na potrzebę zwrócenia macew na właściwe miejsce. Odbieranie podmiotowości osobom, do których pierwotnie należały nagrobki, oraz wymazywanie ich żydowskiej proveniencji dobrze ilustruje przykład odnalezionego na cmentarzu nieopodal Białegostoku nagrobka katolickiego, przerobionego z macewy. Doklejono do niego krzyż, a na hebrajskie napisy naniesiono polskie zdanie o treści: „Stanisław... prosi o Zdrowaś Mario”¹¹.

Cykl fotograficzny Łukasza Baksika stanowi odbicie inicjatywy Moniki Krajewskiej, która w latach osiemdziesiątych XX wieku dokumentowała pozostałości po kirkutach w Polsce. Jak pisała we wstępie do katalogu Anna Kamińska – pozostałe po obecności Żydów resztki stanowią pomnik dla wymordowanego narodu¹². Dokumentacja Baksika również zaświadcza o resztkach żydowskich artefaktów, opowiada jednak nie tyle o losach wymordowanego narodu, lecz postawach społeczeństwa, które traktuje macewy jako przezroczysty akcent architektoniczny.

OBECNIE NIEOBECNI

Najnowszym z omawianych projektów jest realizowana od zeszłego roku inicjatywa grupy polskich artystów – *Obecnie nieobecni*¹³. Jej celem jest przywrócenie pamięci o niewidocznych dziś w przestrzeni miast i wsi dawnych cmentarzach żydowskich. Kryterium wyboru kirkutów, gdzie zostaną ustawione przezroczyste macewy, było odszukanie miejsc, w których brak śladu po samym cmentarzu oraz jakiegokolwiek informacji lub upamiętnienia. Przezroczyste macewy ustawione tam, gdzie kiedyś znajdowały się kirkuty, wedle twórców wskażą przede wszystkim na stopniowe znikanie z polskiego krajobrazu żydowskich nekropolii i powstawanie w ich miejscu przestrzeni użytku publicznego. W ten sposób przygotowana instalacja w symboliczny sposób materializuje nieistniejące już cmentarze. Przezroczystość ustawianych macew wzmacnia również

11 Agnieszka Kowalska, *Wywiad z Łukaszem Baksikiem*, [w:] Łukasz Baksik, *Macewy...*, s. 21.

12 Anna Kamińska, *Wstęp*, [w:] Monika Krajewska, *Czas kamieni*, Warszawa 1982.

13 Informacje o projekcie można znaleźć pod adresem: <http://www.sztetl.org.pl/pl/cms/aktualnosci/5490,-obecnie-nieobecni-czyli-przezroczyste-macewy-na-cmentarzach-zydowskich/?mn=5&yr=2015> [dostęp: 15.01.2017].

poczucie wymazywania żydowskich miejsc sakralnych z polskiego krajobrazu, wyraźnie zaznaczające się w projekcie Baksika.

Jedynie co może smucić w założeniach projektu *Obecnie nieobecni*, to wykorzystanie przezroczystych macew jedynie do zdjęć. Możliwe jednak, że inicjatywa odszukiwania nieistniejących już dziś kirkutów pociągnie za sobą potrzebę ich trwałego upamiętnienia lub chociażby oznaczenia.

Omówione projekty realizowane po 2000 roku stanowią ważny głos w dyskusji zapoczątkowanej głośną publikacją Grossa. Lokalne i niezorganizowane akcje uliczne, takie jak podjęta przez Betlejewskiego inicjatywa przechwylenia znaczenia słowa „Żyd”, czy nawiązujące do twórczości Bartany napisy, aż po zakrojone na szerszą skalę projekty artystyczne, wskazują na potrzebę przywrócenia pamięci o Zagładzie w świadomości zbiorowej oraz kontynuowanie otwartej dyskusji nad charakterem polskiej wspólnoty i tożsamości narodowej wśród młodych twórców.

Każdy z omawianych projektów charakteryzuje się indywidualnym charakterem, często wprost wynikającym z osobistych pobudek i potrzeb realizujących je artystów. Konieczność przekształcenia przestrzeni, w której musi znaleźć się miejsce dla właściwego upamiętnienia obecności Żydów w polskiej historii i kulturze oraz wykształcenia warunków społecznych umożliwiających powstanie wielokulturowej wspólnoty, stanowiło ich główny cel. Można mieć nadzieję, że zaszczerpiona choćby w małej części społeczeństwa świadomość wypierania pamięci o Zagładzie przez starsze pokolenie owocować będzie kolejnymi akcjami i projektami dążącymi do przemiany społecznej świadomości.

BIBLIOGRAFIA

- Łukasz Baksik, *Macewy codziennego użytku*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012.
- Jan Błoński, *Biedni Polacy patrzą na getto*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1994.
- *A Cookbook for Political Imagination*, red. Sebastian Cichocki, Galit Eilat, Zachęta National Gallery of Art, Sternberg Press, Berlin 2011.
- Jan Tomasz Gross, *Wokół „Sąsiadów”. Polemiki i wyjaśnienia*, Pogranicze, Sejny 2003.
- Monika Krajewska, *Czas kamieni*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1982.
- Dominick LaCapra, *Historia, psychoanaliza, teoria krytyczna*, [w:] tegoż, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. Katarzyna Bojarska, Universitas, Kraków 2009.
- Andrzej Leder, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.

- *And Europe will Be Stunned. The Polish Trilogy*, red. Joanna Mytkowska, Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Warszawa 2011.
- *Yael Bartana. Conversations with contemporary artists at the Guggenheim*, <https://www.youtube.com/watch?v=qbTjO2QSYRQ> [dostęp: 14.01.2017].
- *Louisiana Talks: Yael Bartana*, <https://www.youtube.com/watch?v=xjUToEWrFLI>, [dostęp: 14.01.2017].
- *Obecnie nieobecni*, <http://obecnieobecni.pl/o-projekcie/> [dostęp: 15.01.2017].
- „Obecnie nieobecni”, czyli przezroczyste macewy na cmentarzach żydowskich, <http://www.sztetl.org.pl/pl/cms/aktualnosci/5490,-obecnie-nieobecni-czyli-przezroczyste-macewy-na-cmentarzach-zydowskich/?mn=5&yr=2015> [dostęp: 15.01.2017].

Filmy:

- *Pokłosie*, reż. Władysław Pasikowski, Polska 2012.
- *Ida*, reż. Paweł Pawlikowski, Polska 2013.

Aleksandra Guja

ZHYDOKOMUNA IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC – MYTH OR REALITY? A DISCUSSION ON PAWEŁ ŚPIEWAK'S BOOK.

I

'Zhydokomuna' is a Polish term similar to the notion of 'Judeo-Bolshevism' but its etymology refers to Jews and communism rather than Judaism and Bolshevism. It means that 'Zhydokomuna' encapsulates a broader meaning – it relates not only to the origins of the Soviet Union, which date back to the October Revolution, but to the whole communist regime throughout the years of its existence, also in other countries. Nonetheless, the term was, and sometimes still is, used as a synonym of 'Judeo-Bolshevism'.

From time to time the topic of 'Zhydokomuna' occurs in the public discourse, always provoking discussion. We can distinguish two extreme groups in the society: the first one believes that participation of the Jews in creating the communist system is an unquestionable certainty which is linked to the conviction of the Jewish community being the main group responsible for implementing Soviet regime in Poland after World War II. On the other side there are those who deny any connection between Jews and the communists, and describe their opponents as antisemites regardless of their arguments. It proves that the issue of Polish-Jewish relations in the 20th century is still unsolved and continues to generate disputes on many levels.

In my paper, I want to present the functioning of the stereotype of 'Zhydokomuna' – both in media and academic circles – to demonstrate different understanding of this problem. I am also going to confront images of that stereotype with the facts, and to show how interpretation of the same data can differ depending on who is speaking. In order to achieve this, I am going to use the ongoing debate in the media around the book *Zhydokomuna* written by the director of the Jewish Historical Institute in Warsaw, Paweł Śpiwak. But firstly, I want to make a short overview of Jewish participation in the communist movement in Poland since its independence in 1918, with reference to selected relevant issues.

II

According to the general census of 1931, the population of interwar Poland amounted to ca. 32 million people. The Jews are estimated to constitute 10% of this number¹. Their occupational structure was specific due to the number of legal restrictions and the fact that the vast majority of them (3/4) lived in the cities². The restrictions differed depending on the region: after World War I, Poland consisted of three parts, which had earlier belonged to the Russian Empire, Austria and Prussia, i.e. the powers which had made the partition of Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century. As a consequence, the Polish legal system was non-uniform, since the regulations were inherited from the former invaders. For example, the Jews who lived in the lands annexed by Russia were not allowed to hold elected offices, buy land or write documents in Hebrew or Yiddish³. On the contrary, the Jews in Galicia could be landowners and the only restriction was the ban on using Jewish languages in the court.

The largest occupational group among the Jews were traders and insurers (34.6%), but industrialists and miners were nearly as numerous⁴. Due to their high level of involvement in certain sectors of the economy, the Jews often were disfavoured by the society. They constituted nearly 40% of the total number of craftsmen in Poland and about half of all the lawyers and doctors.

Those Jews who took active part in the country's political life formed several fractions, including Zionists, Orthodox Jews and socialists (among whom there

1 Ryszard Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, PWN, Warszawa 2010, p. 289.

2 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów w Polsce i w Rosji*, PWN, Warszawa 2014, p. 306–307.

3 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 318.

4 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 308.

were both Bundists and communists, though the latter did not create any specifically Jewish communist party, and instead joined the existing general movement. However, it is important to note that majority of Jews were not engaged in any form of political activity that would involve a membership in a specific group). Since there were a lot of various political Jewish factions, and the Jewish politicians were present also in non-Jewish parties (including even those that are commonly regarded as anti-Semitic, such as National Democracy), it was the time when the term ‘Żydokomuna’ was coined⁵. It is important to note that the third part of the members of the Communist Party of Poland were Jews, however the organization was relatively small – it had about 21 thousands members, and the number of active Jewish communists was just about a few thousands, compared with the whole Jewish population of 3 million.

In the late 30s, nationalist organizations such as National Radical Camp were gaining more and more influence. As a result of growing anti-Semitic moods, some riots erupted in the lands of former Congress Poland, and bench ghettos were introduced at universities⁶. In 1937, restrictions on ritual slaughter were imposed, which was also seen as a symptom of anti-Jewish tendencies. Throughout the 1930s, we can observe the process of turning the Jews into second-rank citizens, both in terms of political and social life. The antisemitic slogans were often used instrumentally by the authorities that did not allow Jews to join the pro-government Camp of National Unity⁷. Such practices were aimed at gaining new supporters and diverting public opinion from ongoing issues. Some of the high-ranked catholic priests, like primate August Hlond⁸, talked about “the still existing Jewish problem”, even though the official line of the Catholic Church condemned levelling false accusations against Jews. The Polish-Jewish relations around the question of communism during World War II are still a battleground. On the one hand, there are testimonies of people who eye-witnessed the disloyalty of Jews who welcomed the Red Army during the Soviet invasion of Poland in 1939 and who assisted in establishing the Soviet occupation in Poland⁹. In that context, it is important to bear in mind that the Soviet authorities tended to win ethnic minorities for their system e.g. by providing them with an opportunity of social advancement, as opposed

5 Szymon Rudnicki, *Pawła Śpiewaka droga przez mękę. Od “Żydokomuny” do żydokomuny*, „Kwartalnik Historii Żydów”, 244 (2012), p. 606.

6 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 328, 331.

7 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 326.

8 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 326.

9 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 452.

to their situation in Poland before the war. The impression of cooperation between the Soviet invaders and the ethnic minorities in the eastern regions of Poland was one of the reasons of increasing anti-Jewish sentiments among the Polish society. The problem was described by a Polish emissary Jan Karski, who was in service of the Bureau of Information and Propaganda of the Home Army. In his reports to the Polish government-in-exile, he expressed his concerns that some part of the Polish population might be susceptible to the Nazi propaganda¹⁰. Some members of the Polish underground movement were also conspicuously reluctant to the Jews, as we can learn from the underground newspapers issued by the National Democracy or the Labour Party (both organizations being members of the Polish government-in-exile)¹¹. Other organizations that were not related to the Polish government in London, such as National Armed Forces, were even more anti-Jewish, although it is important to note that they constituted a minority among the Polish resistance movement. However, anti-Semitic attitudes existed also among the Home Army officers, even though they were not prevailing¹². The complex and still unworked issue of mutual relations between the Jews and the Poles during the war has been strongly disputed, however for the purpose of this work I will not go deeper in the complexities of the debate, but rather concentrate on describing the key events marking the Jewish contribution in building the communist system in Poland after World War II.

The common belief of the fundamental role of the Jews as creators of the Polish People's Republic could derive from the fact of their participation in the Security Service during the Stalinist era. The research on the personal composition of that department, conducted by Andrzej Paczkowski, demonstrates that 1/3 of the executive officers were Jews¹³. One of the possible answers explaining such high Jewish representation in security service could be the fact that the new system gave Jews the opportunity to improve their socioeconomic

10 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 460-461.

11 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 460-482.

12 During the debate over the German TV series *Generation War*, a Polish historian, professor Antoni Dudek, said it is possible that within such a large organisation as the Home Army, some percent of the soldiers would share anti-Jewish views, which however does not say much about the organisation as a whole. Source: *Prof. Antoni Dudek: Niemcy mają rację, w AK byli antysemitami. Pytanie tylko ilu?*, Natemat.pl, <http://natemat.pl/56515,prof-antoni-dudek-niemcy-maja-racje-w-ak-byli-antysemitami-pytanie-tylko-ilu> [accessed 9.05.2017].

13 *Aparat bezpieczeństwa w Polsce: kadra kierownicza. T. 1, 1944-1956*, Krzysztof Szwa-grzyk (ed.), IPN, Warszawa 2005, p. 62.

status, but we have to bear in mind that they did not always identify themselves with the Jewish culture. However, when we consider the whole structure of the department, including lower-rank posts, it appears that the total number of Jews was much lower (in 1945 it is estimated to be not higher than 2%)¹⁴. The new system gave Jews the opportunity to be the part of administration. Some of them were former members of the Communist Party of Poland dissolved in 1937 by the decision of Stalin.

Of 250 000 Jewish people who survived the war, only about 30 000 remained in Poland in 1957 due to the several waves of emigration¹⁵. One of the important factors explaining this big scale of migration were anti-Semitic sentiments still alive after the war. Their manifestations were pogroms of Jews in late 40s, of which the most significant one took place in Kielce in 1946. The total number of the Jewish victims killed during this period is estimated at 1 500¹⁶. Another factor which could have an impact on willingness to leave the country was the attitude of part of the resistance movement which spoke against the Jews using wide-spread image of Judeo-Bolshevism – this attitude manifested itself for example by leaflets spread by underground organization “Freedom and Independence” since 1946, warning about ‘Judeo-Bolshevism’¹⁷.

The Polish politics during this period was shaped directly by the Soviet Union. It is not a coincidence that in the late 40s and early 50s, when Stalin began his anti-cosmopolitan campaign against the Jews, a series of processes took place in Czechoslovakia and Romania. In effect, the main political figures of Jewish origins were sentenced and executed, including Rudolf Slansky, Vasile Luki and Ana Pauker¹⁸. In Poland there were no such evident actions against the Jewish prominent people, but there were also signs of anti-Semitic campaign’s influence. Important politicians of Jewish origins, such as Jakub Berman or Hilary Minc, were dismissed from Secretary of the Central Committee of the Polish United Workers’ Party¹⁹. At the same time other party members such as Zenon Nowak or Franciszek Mazur, who later became the leaders of anti-Semitic Natolin faction in the Party, gained influence. Jaff Schatz

14 *Aparat bezpieczeństwa...*, p. 62.

15 Żydokomuna, czyli Pawła Śpiewaka próba przezwyciężenia mitu, Fzp.net.pl. <http://www.fzp.net.pl/opinie/mikolaj-mirowski-zydokomuna-czyli-pawla-spiewaka-proba-przezwycezenia-mitu> [accessed 12.07.2016].

16 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 546.

17 Paweł Śpiewak, *Żydokomuna, Czerwone i Czarne*, Warszawa 2012, p. 194.

18 Jerzy Holzer, *Europa zimnej wojny*, Znak, Kraków 2012, p. 167–168.

19 Antony Polonsky, *Dzieje Żydów...*, p. 566.

argues that the death of Stalin in 1953 stopped the preparations to conduct anti-Semitic purges in Poland²⁰. In his opinion anti-cosmopolitan campaign was going to be launched there in short period of time after it started in other countries of Eastern Bloc. However, the purges were being held on smaller scale, especially in the army during 1950s.

In 1956, the division between the two opposite party factions was evident. The first faction, i.e. the Natolin group, wanted to hinder the liberalization of politics resulting from the Krushchev Thaw by means of anti-Jewish slogans aimed at discrediting the other faction, the Pulavian group, which consisted of former stalinists, often of Jewish origins²¹. The latter initially dominated but it quickly began to lose its power in the 1960s, as a new group called Partisan and its leader, Mieczysław Moczar, gained influence. The new policy proposed by Partisan relied on xenophobic stereotypes and was built on narrow-minded understanding of patriotism. As a result of the strong anti-Zionist campaign after the outbreak of the Six-Days War, over 13 000 Polish citizens of Jewish origins had to emigrate under the allegations of supporting Israeli government²².

III

In the light of these facts it is understandable that touching the issue of Judeo-Bolshevism could arouse much controversy. That was the case of Paweł Śpiewak's book *Zhydokomuna*, which was published in 2012 and caused a stir both in media and in academic circle. The book is divided into 5 parts; in the first one he wants to explain origins of the myth by referring to the Nazi propaganda and The Protocols of the Elders of Zion. He describes the difficult situation of the Jews in interwar Poland, and recalls literary works in which antisemitic clichés are used. In the second part entitled "Jewish revolutionists" he describes several waves of pogroms in the Tsarist Russia, the birth of the Jewish socialist party Bund and participation of the Jews in political life after the revolution of 1905. The next section concerns situation of the Jews in the Soviet Union: he refers to two revolutions of 1917, structure of authority and everyday life. The fourth part is focused on the interwar Poland. Śpiewak tries to explain the reasons of joining the communist movement

20 Jaff Schatz, *The rise and fall of the Jewish Communists of Poland*, University of California Press, Berkeley 1991, p. 224.

21 Ryszard Kaczmarek, *Historia Polski...*, p. 616.

22 Ryszard Kaczmarek, *Historia Polski...*, p. 672.

by the Jews, quotes the data showing the level of this participation, wonders about the meaning of Jewish identity in multicultural country and their position in the society. The last part relates to the Jewish life during the war and after-war in Poland. Śpiewak searches for the causes of anti-Semitism, describes the reality of co-existence under Nazi and Soviet occupation including both anti-Jewish and anti-Polish incidents.

The book opened a debate at many levels. Critics brought up a question of the author's accuracy pointing out lack of the professionalism in writing scientific work, which included the big amount of factual errors, emotional statements and deficiency of notes. The author responded to such accusations by claiming that his work was not going to be scientific and he wanted to write rather an essay than a monograph²³. During this debate, however, much more interesting issues concerning more general matters were raised. The first one is the problem of defining the term 'Zhydokomuna' and the way in which we understand this word. One of the reviewers, Professor Szymon Rudnicki, touches this topic. Although he generally criticized the book due to its lack of historical method and frequent factual mistakes, he put an important question relating to the common interpretation of the term used in the title by suggesting that it would be good to think over the comprehension of this term among anti-Semitic groups who used it in their propaganda²⁴. This should be the starting point for the debate on how to speak about Jewish engagement in the communist movement. The word 'Zhydokomuna' definitely has a pejorative connotation and it should be put within quotation marks, as many reviewers suggested. The language of scientific debate should be neutral and precise, so it is very important to explain such ambiguous notions, especially when we use the terms which can have totally different meanings to the adversaries. For some it only encapsulates the fact that some of the Jews were involved in the creation of the Soviet system behind the iron curtain, while for the others it is an obvious expression of their conviction of Jews creating an organized system aiming to spread the communist ideology among other nations²⁵. The latter group is openly using anti-Semitic stereotype which has its origin in the first half of the 20th century and their comprehension of the term is radically different, so it is not surprising that using such a term without clear and

23 Paweł Śpiewak, *W odpowiedzi Szymonowi Rudnickiemu*, „Kwartalnik Historii Żydów”, 244 (2012), p. 622.

24 Szymon Rudnicki, *Pawła Śpiewaka droga przez mękę...*, p. 617.

25 *Komunizm stworzyli działacze żydowscy*, Wolna-polska.pl. <http://wolna-polska.pl/wiadomosci/komunizm-stworzyli-dzialacze-zydowscy-2014-12> [accessed 18.07.2016].

unequivocal definition leads to misunderstandings. The other important issue raised by Rudnicki also concerns the definition problem and relates to discerning the Jews. What sort of definition should we use while talking about Jewish communists, who often used to leave their Jewish identity? Śpiewak does not answer this question, which is one of Rudnicki's objections to his book. The author writes about the Jewish population without distinguishing between traditional religious Jews, Jews defining themselves only in terms of nationality (not religion) and acculturated Jews who perceived themselves as Poles or even people without (or, more precisely – beyond) nationality (e.g. Jewish communists). The complexity of this problem can be seen in the results of the census of 1931 – out of 3 113 933 people who declare Jewish confession, 2 489 034 say that their native language is Yiddish, while 243 539 consider Hebrew as their mother tongue²⁶. Professor Rudnicki noticed also another case of complex Jewish identity when he questioned the legitimacy of presenting the data about baptized Jews in State Duma in Russia without drawing any conclusions²⁷. As we can see, religion does not always go hand in hand with nationality.

The issue mentioned above leads to the problem of interpreting the statistics. Some of the reviewers questioned accuracy of reasoning on the basis of statistics showing the participation of Jews in state institutions. They marked a couple of issues concerning such interpretations. The first one would be the significance of the results which is hard to examine without a strict definition of who we consider as a Jew. The second is the purpose of such researches: what is the aim of counting Jews and what sort of conclusions can be made on the basis of statistics. Stanisław Krajewski doubted about the conviction that Jewish presence in the organizational structure means that it automatically reflects Jewish character²⁸. He also argues that there was no such phenomenon as 'Zhydokomuna', but only participation of particular Jews in the communistic structures, so we cannot make generalizations about it. Furthermore, he pointed out the Śpiewak's gaffe of mentioning original Jewish names of people who changed them after the war and called it a way of consolidating the stereotype that we want to reject. He thinks that the point of counting the Jews is to prove that there exists some kind of exceptionally Jewish character that

26 *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931*, GUS Warszawa 1938, p. 15, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/17009?tab=1> [accessed 18.07.2016].

27 Szymon Rudnicki, *Pawła Śpiewaka droga przez mękę...*, p. 610.

28 Stanisław Krajewski, *Wstydę się, ale nie przepraszam*, „Gazeta Wyborcza”, 1.08.2012, wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12233436,Wstydze_sie__ale_nie_przepraszam.html [accessed 18.07.2016].

influences environment which Jews are a part of. As he says, nothing leads to such conclusion, so this kind of research is probably pointless. On the other hand there is an opinion of Jaff Schatz, who claims that Jews contributed to communist movement with certain traditions, such as intellectual standards and Messianism²⁹.

Some opinions on the statistics presented by Śpiewak went even further – Joanna Tokarska-Bakir questioned the sense of counting the Jews in general, claiming that it serves the anti-Semitic function³⁰. She said that its origins are rooted in anti-Jewish politics of interwar Poland, such as numerous clausus. She drew a direct comparison between presenting this data by Śpiewak and attitude of a pre-war anti-Semites who tried to evidence the overrepresentation of the Jews. Tokarska-Bakir also accused Śpiewak of using in his book the language of Polish nationalists. This reasoning was criticized by the editor-in-chief of “Gazeta Wyborcza”, one of the most important Polish newspapers, Adam Michnik, who answered that in fact there was specific way of Jewish accession to communist movement and Śpiewak’s book is an attempt to face the disturbing stereotype³¹. The interesting fact was that some reviewers interpreted the figures concerning Jewish participation in the communist regime as small (Tokarska-Bakir 2012), (Pakier 2012) while others regarded the same data as proving high level of engagement (Waingertner 2012: 163), (Krzemiński 2012). Małgorzata Pakier argued that drawing conclusion about objective overrepresentation of Jews in apparatus is unjustified and offered a new way of historical approach to that problem – she suggested focusing rather on individual stories showing complexities of Jewish status after the war than operating with statistics and generalizations³². On the other side there is an opinion of professor Przemysław Waingertner who described the Śpiewak’s way of talking about the Jewish participation in the regime as trivialization of the overrepresentation problem³³. Wainhertner interpreted the featured data as indicating undoubtedly this issue and reproached

29 Szymon Rudnicki, *Pawła Śpiewaka droga przez mękę...*, p. 608.

30 Joanna Tokarska-Bakir, *Śpiewak przepasza za Żydów*, „Gazeta Wyborcza”, 18.07.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12149912,Zydzi_czarni_i_czerwoni.html.

31 Adam Michnik, *Ważna próba Śpiewaka*, „Gazeta Wyborcza”, 18.07.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12149912,Zydzi_czarni_i_czerwoni.html.

32 Małgorzata Pakier, *Żydokomuna. Czekając na prawdziwą debatę*, „Kultura Liberalna”, 5.06.2012, <http://kulturaliberalna.pl/2012/06/05/pakier-zydokomuna-czekajac-na-prawdziwa-debate-o-ksiazce-pawla-spiewaka>.

33 Przemysław Waingertner, *Żydokomuna P. Śpiewaka*, „Rocznik Łódzki”, 60 (2013), p. 297.

the author of not having taken it seriously. In his eyes Paweł Śpiwak tried to excuse Jews from the responsibility and throw the blame for it on the racial prejudices instead. Ireneusz Krzemiński strongly argues with the conviction that counting is pointless (and he refers directly to J. Tokarska-Bakir). He points out that there are no such debates on whether we should count Jewish victims of terror so questioning the accuracy of using statistics in this way is inconsistent. Besides, he claims, this is a justified tool in methodology of history used to discover the truth and come to well-grounded conclusions³⁴.

This discussion raises also the question of using the word 'overrepresentation' – is it justifiable to determine a legitimate and acceptable number of people participating in political life on the basis of their ethnic origins? It is another problem with terminology. For some, the word has a neutral meaning and refers only to the difference between the percentage of people in institutions, organizations or any other group and their percentage in the whole population. For others, it has a highly negative meaning and expresses the will to cut the number of people who are considered as overrepresented.

Śpiwak's book touches also important issue of how we understand the myth of 'Zhydokomuna' and if we really perceive it only as a myth. Dawid Warszawski in his review postulated making a distinction between the real history of Jewish relations with communism and the conviction of the authentically existing Jewish communism phenomenon which he calls the myth³⁵. In contrast to Jan T. Gross, who thinks that this stereotype is as groundless as accusations of ritual murders, Warszawski perceives the myth as strongly exaggerated generalization of real phenomena. This generalization was, and still is, one of the components of anti-communistic rhetoric. Ireneusz Krzemiński seems to be sharing Warszawski's opinion on this matter. He thinks that the stereotype without any doubts is an exaggeration but not an invention³⁶. Krzemiński polemicized with Gross calling his opinion unjustified. Krajewski takes a different stand on this question and denies the existence of such phenomenon as Jewish communism³⁷.

34 Ireneusz Krzemiński, *Zbrodnia, Żydzi i komunizm*, „Gazeta Wyborcza”, 1.08.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12231173,Zbrodnia_Zydzi_i_komunizm.html [accessed 18.07.2016].

35 Dawid Warszawski, *Skąd Żydzi w tej komunie?*, „Gazeta Wyborcza”, 6.06.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12084989,Skad_Zydzi_w_tej_komunie_.html [accessed 18.07.2016].

36 Ireneusz Krzemiński, *Zbrodnia, Żydzi i komunizm...*

37 Stanisław Krajewski, *Wstydę się...*

Interesting issues were touched during the debate “Polish-Jewish communists: remember or forget?” organized in the Warsaw Uprising Museum on 23 II 2015 r. Among the adversaries there was Bronisław Wildstein who said that there exist current problems connected with ‘Żydokomuna’. In his view, the descendants of Jewish communists who left their Jewish identities were disappointed with communist ideology and, as a result, they do not perceive themselves as Jews and neither communists now, but they strongly feel their distinctiveness. Professor Antoni Dudek also noticed the problem of self-identity. In his opinion, the antagonism between the communists on the basis of nationality proves the bankruptcy of the communist ideology that aimed to be truly international³⁸.

Some of the reviewers perceived the functioning of the ‘Żydokomuna’ myth in a broader context. To explain its origins Mikołaj Mirowski goes back to the end of 18th century and the beginnings of the Haskala movement³⁹. The Jewish Enlightenment began the process of secularization, modernization and engagement into politics among the Jews in Europe. This resulted in the creation of Zionists movement, Bund and many others. When Mirowski speaks about political activism among the Jews, he quotes the famous saying of Jaff Schatz who came to the conclusion that among Polish communists there were many Jews, but very few communists among the Jews. Also Krzysztof Wołodźko is interpreting the existence of ‘Żydokomuna’ stereotype in the perspective of *longue durée*: he sees it as a consequence of Haskala and Jewish emancipation⁴⁰.

One of the most important issues raised by the reviewers was a problem of moral responsibility for creating oppressive, communist system in Poland after World War II. The beginnings of this debate in Poland dates back to the 2001, when the book *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland* by J. T. Gross was issued. Since then, many polemical articles and books were published, many of them concerning the problem of Polish-Jewish relations during the war and impact they had on the future events. This was also the matter of interest of articles referring to Śpiewak’s

38 *Bez tematów tabu. Śpiewak chłoszcze „Wyborczą” za blokowanie dyskusji o żydokomunie*, Wpolarityce.pl, <http://wpolarityce.pl/spoleczenstwo/234962-bez-tematow-tabu-prof-spiewak-chloszcze-wyborcza-za-blokowanie-dyskusji-o-zydokomunie-a-wildstein-opowiada-o-wplywie-jej-potomkow-na-iii-rp-o-ciekawej-debacie-w-mpw-relacja> [accessed 10.07.2016].

39 *Żydokomuna, czyli Pawła Śpiewaka...*

40 Krzysztof Wołodźko, *Co z tą Żydokomuną?*, „Pressje” 29 (2012), p. 304.

book. Mirowski polemicize with the common image of disloyal Jews welcoming eagerly the Red Army in 1939–1940 emphasizing the fact that Belarusians and Ukrainians acted in a similar way. He questions also the relation of Calek Perechodnik (to which Paweł Śpiewak referred in his book), who pointed to the Nazis being much bigger enemies than Soviets. Mirowski claims that this statement could not be true in 1939 when nobody expected the future politics of extermination⁴¹.

Dawid Warszawski draws attention to the fact that all Jewish organizations endorsed illegal communist government, The Polish Committee of National Liberation, which had an impact on future Polish-Jewish relations and growth of anti-Semitism in post-war Poland⁴². Ireneusz Krzemiński, on the other hand, touches the issue of responsibility from a different angle. He thinks that the conviction of Jewish communists, who lost their Jewish identities, and, as a result, could not be blamed for proving partial accuracy of the 'Zhydokomuna' myth, is an ideological calque. He quotes the relations proving the existence of Jewish consciousness among the communists-Jews⁴³. On the contrary, two other reviewers (W. Muszyński and R. Łatka) point out that 'Zhydokomuna' is not the only stereotype referring to the history of Jews in Poland. The other one, according to them, is the exaggerated conviction of interwar Poland's anti-Semitic policy (Łatka, Muszyński). Both authors think that the conclusion of anti-Jewish attitude of catholic and national organizations is a huge generalization that needs to be proven with credible sources. The best summary of the complexity of this problem was formulated by Krzysztof Wołodźko:

Paweł Śpiewak's book tells us about the Jews entangled with communism, lost in the history and ideology. They are guilty, they are responsible, but I could assume that our world and our civilization are sharing a part of this guilt. Evil is never isolated, it always has accomplices, even among the passive people. As always, since no one is a lonely island⁴⁴.

Professor Szewach Weiss, commenting this issue, points to a problem of varying attitudes during the war, with some Poles associating themselves with the Nazis (the number of publications on this subject is constantly growing)⁴⁵,

41 *Żydokomuna, czyli Pawła Śpiewaka...*

42 Dawid Warszawski, *Skąd Żydzi...*

43 Ireneusz Krzemiński, *Zbrodnia, Żydzi i komunizm...*

44 Krzysztof Wołodźko, *Co z tą Żydokomuną?...*, p. 306.

45 E.g.: Jan Grabowski, *Hunt for the Jews. Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*, Indiana University Press, Indianapolis 2013; *Zarys krajobrazu. Wieś polska wobec zagłady*

and with the Jews participating in the communist security service once the war was over. Weiss's conclusions are far from being judgmental, though⁴⁶. He is aware of the fact that the World War II was an absolute tragedy to the Polish people, and that some of them (like his rescuers) risked their life for the sake of the Jews, however, there were also those who took advantage of the Jewish extermination, or even participated in it. It does not justify those Jews, who decided to join the communists, but it provides an important context which cannot be omitted while discussing the postwar Polish history. In my opinion, those phenomena are incomparable. During the Holocaust, the diversification of people's fate was hugely dependent on their nationality, while in the Stalinist Poland the most important factor deciding whether or not one would be imprisoned was the attitude towards the system and the engagement in the resistance movements.

IV

The fact that Paweł Śpiwak's book received both critique and applause from critics connected with both sides of political scene shows how hard it is to state a noncontroversial opinion on this matter. In my opinion, the stereotype of 'Żydokomuna' which presumes the responsibility of a nation is false. It is a result of many clichés which are put together creating the wrong image of Jews. It could come from the real danger of communism in 1920s and 1940s combined with the knowledge of some important Jewish party members and it was additionally strengthened by nationalist and catholic propaganda. One of the Polish historians draws a comparison between this stereotype and the contemporary situation of the Muslims⁴⁷. Using psychological language he talks about similar mechanism of collective paranoia which is now obviously much weaker. The high percentage of Jews just after the war was caused by many factors, among which were the post-Holocaust trauma, the will to change the social status and the instrumental treatment of the Jews by the Soviet Union. The main problem in ongoing debate in my view is operating with the terms that have

Żydów 1942–1945, B. Engelking, J. Grabowski (ed.), Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2011.

46 Szewach Weiss, *Czytam nazwiska Żydów-ubeków i myślę „czy ja mam prawo krytykować Polaków?”*, [ROZMOWA MAZURKA], Dziennik.pl, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/546280,szewach-weiss-zydzi-polacy-polska-izrael-ii-wojna-swiatowa-ub-ofiary.html> [accessed 9.05.2016].

47 Marcin Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947*, Znak, Kraków 2012, p. 71–86.

different meanings to the speakers and simplification of the processes that led the Jews to join the communist movement. For example, there are disputes about Jewish participation without defining if it concerns just people of Jewish origins who did not consider themselves as the Jews, or maybe the people who continued to be practicing religious rituals. This comes from generalization of a group which may be both national and religious and which always has been seen as isolated and coherent.

During the debate on Śpiewak's book many important postulates were made. Błażej Brzostek suggested analyzing the functioning of 'Zhydokomuna' stereotype from the perspective of its users as well as researching what was the social reception of this myth during the last 100 years⁴⁸. This kind of research should be connected with the propaganda analyses. Another direction of research was suggested by Małgorzata Pakier. She drew attention to the importance of microhistory and conducting studies based on the history of individuals⁴⁹. In her view, this is the best way to show the complexities of Polish-Jewish relations and difficulties of situation both nations were entangled with.

The reality is that the quality of disputes in general is rising and we can face unprejudiced arguments more often. In the end, there still remains the question of the possibility of making generalizations referring to nationalities or the possibility of only speaking about individuals. The intensity of the dispute shows that this issue will not be solved fast. In my view, the myth of 'zhydokomuna' is still alive, as we can see while reading contemporary radical right-wing press (e.g. "Gazeta Warszawska"). It is important to fight that stereotype, as it distorts the truth and trivializes the history, leading to the justification of a lie. The whole discussion must take into account the broad cultural and historical context, including both Polish antisemitic attitudes and the Jewish collaboration with the communists. It is crucial to pay attention to the equivocation of the term 'Jew', which refers not only to the nationality, but also to the culture, descent and religion. Insistent attempts to prove people their Jewishness (or any other nationality) can easily turn into an obsession. It is also very important to answer the question why we want to find out about people's roots and what sort of information this kind of research can give us. Nowadays, when significance of historical policy is growing in Poland, and thorny questions

48 *Książka o Żydach*, Stanrzeczy.edu.pl, <http://www.stanrzeczy.edu.pl/brzostek-ksiazka-o-zydach> [accessed 10.07.2016].

49 Małgorzata Pakier, *Zhydokomuna. Czekając na prawdziwą debatę...*

about the latest history can easily be used instrumentally, an unbiased debate based on facts and sources seems to be more needed than ever.

BIBLIOGRAPHY

- *Aparat bezpieczeństwa w Polsce: kadra kierownicza. T. 1, 1944-1956*, Krzysztof Szwagrzyk (ed.), IPN, Warszawa 2005.
- *Bez tematów tabu. Śpiewak chłoszcze „Wyborczą” za blokowanie dyskusji o żydokomunie*, Wpolityce.pl, <http://wpolityce.pl/spoleczenstwo/234962-bez-tematow-tabu-prof-spiewak-chloszcze-wyborcza-za-blokowanie-dyskusji-o-zydokomunie-a-wildstein-opowiada-o-wplywie-jej-potomkow-na-iii-rp-o-ciekawej-debacie-w-mpw-relacja> [accessed 10.07.2016].
- *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931*, GUS Warszawa 1938, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/17009?tab=1> [accessed 18.07.2016].
- Jan Grabowski, *Hunt for the Jews. Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*, Indiana University Press, Indianapolis 2013
- Jerzy Holzer, *Europa zimnej wojny*, Znak, Kraków 2012.
- Ryszard Kaczmarek, *Historia Polski 1914-1989*, PWN, Warszawa 2010.
- *Komunizm stworzyli działacze żydowscy*, Wolna-polska.pl. <http://wolna-polska.pl/wiadomosci/komunizm-stworzyli-dzialacze-zydowscy-2014-12> [accessed 18.07.2016].
- *Książka o Żydach*, Stanrzczy.edu.pl, <http://www.stanrzczy.edu.pl/brzostek-ksiazka-o-zydach> [accessed 10.07.2016].
- Stanisław Krajewski, *Wstydzę się, ale nie przepraszam*, „Gazeta Wyborcza”, 1.08.2012, wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12233436,Wstydze_sie__ale_nie_przepraszam.html [accessed 18.07.2016].
- Ireneusz Krzemiński, *Zbrodnia, Żydzi i komunizm*, „Gazeta Wyborcza”, 1.08.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12231173,Zbrodnia__Zydzi_i_komunizm.html [accessed 18.07.2016].
- Adam Michnik, *Ważna próba Śpiewaka*, „Gazeta Wyborcza”, 18.07.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12149912,Zydzi_czarni_i_czerwoni.html.
- Małgorzata Pakier, *Żydokomuna. Czekać na prawdziwą debatę*, „Kultura Liberalna”, 5.06.2012, <http://kulturaliberalna.pl/2012/06/05/pakier-zydokomuna-czekajac-na-prawdziwa-debate-o-ksiazce-pawla-spiewaka>.
- Antony Polonsky, *Dzieje Żydów w Polsce i w Rosji*, PWN, Warszawa 2014.

- Prof. Antoni Dudek: Niemcy mają rację, w AK byli antysemitami. Pytanie tylko ilu?, Natemat.pl, <http://natemat.pl/56515,prof-antoni-dudek-niemcy-maja-racje-w-ak-byli-antysemici-pytanie-tylko-ilu> [accessed 9.05.2017].
- Szymon Rudnicki, Pawła Śpiewaka droga przez mękę. Od „Żydokomuny” do żydokomuny, „Kwartalnik Historii Żydów”, 244 (2012).
- Jaff Schatz, *The rise and fall of the Jewish Communists of Poland*, University of California Press, Berkeley 1991.
- Paweł Śpiewak, W odpowiedzi Szymonowi Rudnickiemu, „Kwartalnik Historii Żydów”, 244 (2012).
- Paweł Śpiewak, *Żydokomuna*, Czerwone i Czarne, Warszawa 2012.
- Joanna Tokarska-Bakir, Śpiewak przeprosza za Żydów, „Gazeta Wyborcza”, 18.07.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12149912,Zydz_i_czarni_i_czerwoni.html.
- Przemysław Waingertner, Żydokomuna P. Śpiewaka, „Rocznik Łódzki”, 60 (2013).
- Dawid Warszawski, Skąd Żydzi w tej komunie?, „Gazeta Wyborcza”, 6.06.2012, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,12084989,Skad_Zydzi_w_tej_komunie_.html [accessed 18.07.2016].
- Szewach Weiss, Czytam nazwiska Żydów-ubeków i myślę „czy ja mam prawo krytykować Polaków?”, [ROZMOWA MAZURKA], Dziennik.pl, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/546280,szewach-weiss-zydzi-polacy-polska-izrael-ii-wojna-swiatowa-ub-ofiary.html> [accessed 9.05.2016].
- Krzysztof Wołodźko, Co z tą Żydokomuną?, „Pressje” 29 (2012).
- Marcin Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947*, Znak, Kraków 2012.
- *Zarys krajobrazu. Wieś polska wobec zagłady Żydów 1942–1945*, B. Engelking, J. Grabowski (ed.), Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2011.
- *Żydokomuna, czyli Pawła Śpiewaka próba przewyciężenia mitu*, Fzp.net.pl, <http://www.fzp.net.pl/opinie/mikolaj-mirowski-zydokomuna-czyli-pawla-spiewaka-proba-przewyciezenia-mitu> [accessed 12.07.2016].

PRZYSZYNEK DO INWENTARYZACJI CMENTARZA ŻYDOWSKIEGO W MYSŁOWICACH

Cmentarz żydowski w Mysłowicach, z inicjatywy kilku lokalnych społeczników oraz dzięki wsparciu finansowemu Urzędu Miasta, od 2013 r. poddawany jest regularnym pracom porządkowym, dzięki którym z jego terenu wywieziono tony śmieci i innych odpadów, wykarczowano roślinność oraz odsłonięto wiele nagrobków. Do tego czasu bez wątpienia była to jedna z najbardziej zniszczonych, zaśmieconych, zagruzowanych i zarośniętych samosiejkami żydowskich nekropolii w województwie śląskim. Widocznych było tam tylko kilka pomników nagrobnych, pozostałe leżały przysypane kilkucentymetrową warstwą ziemi, liści, gruzu i śmieci. Nieczytelny był także układ przestrzenny.

Cmentarz założony został na działce o powierzchni 0,4 ha przy dzisiejszej ulicy Stawowej (Teichstrasse) w dzielnicy Piasek. Miało to miejsce w 1864 r. po wypełnieniu mieszczącej się obok starszej nekropolii, której początki sięgają połowy XVIII wieku i po której obecnie nie pozostał żaden ślad, poza kilkudziesięcioma nagrobkami i ich fragmentami przeniesionymi w okresie powojennym na teren nowego cmentarza. Nowopowstała nekropolia ogrodzona została ceglanym murem, w części frontowej wzniesiono także dom przedpogrzebowy, rozebrany po II wojnie światowej, po którym pozostały jedynie fundamenty i resztki posadzki.

Teren cmentarza charakteryzuje się nowoczesnym i rozplanowanym układem przestrzennym. We frontowej partii wydzielono część gospodarczą, którą stanowi szeroki pas zieleni z centralnie usytuowanym domem

przedpogrzebowym, oraz część grzebalną podzieloną na cztery kwatery (dwie dziecięce z przodu oraz za nimi dwie dla osób powyżej 13 roku życia), które rozdziela biegnąca przez środek nekropolii aleja główna. W kwaterach dla dorosłych wydzielono po 25 rzędów, w których znalazło się od 13 do 16 miejsc grzebalnych. Pierwsze pochówki rozpoczęto w tylnej części cmentarza, idąc do przodu wydzielano kolejny rząd wraz zapełnieniem poprzedniego. Zmarli grzebani byli w sposób chronologiczny, a ich zamożność i pozycja społeczna nie miała wpływu na miejsce spoczynku. Istniał system rezerwacji miejsc. W kwaterze po lewej stronie alei oznaczonej przeze mnie rzymską I groby znajdują się w 20 rzędach, natomiast w kwaterze po prawej stronie alei oznaczonej rzymską II w 21 rzędach, z których ostatni nie został do końca zapełniony.

W maju 2017 r. grupa studentów II roku studiów licencjackich z Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach zajęć „Inskrypcje nagrobne z ziem polskich” odwiedziła cmentarz w celu pozyskania materiału badawczego do pracy zaliczeniowej, której celem było przetłumaczenie na język polski wybranych inskrypcji nagrobnych w języku hebrajskim. Jako inicjator tego wyjazdu, widząc możliwości i posuwające się prace porządkowe, podjąłem decyzję o całkowitym zinwentaryzowaniu terenu nekropolii. W pierwszej kolejności wykonana została ona w tej części cmentarza, która znajduje się w najlepszej kondycji, a są to rzędy 11–21 w kwaterze II. W związku z tym jeszcze dwukrotnie odwiedziłem cmentarz we wrześniu 2017 r., celem dokonania poprawek i uzupełnień. Wówczas wraz z opiekunem cmentarza, Bolesławem Polakiem, podnieśliśmy kilkanaście nagrobków, których odczytanie do tej pory nie było możliwe.

Na łamach pisma przedstawiam 15 wybranych przeze mnie nagrobków z zinwentaryzowanej do tej pory części nekropolii. Pozycja katalogowa ma następującą zawartość:

- numer katalogowy (kwatery / rząd / miejsce);
- metryczka z personaliami: niemieckimi/polskimi (imię, nazwisko, nazwisko rodowe) i hebrajskimi w nawiasie (imię, imię ojca, imię męża) w formach nieodmiennych z użyciem hebrajskich określeń pokrewieństwa / powinowactwa: ben (syn), bat (cóрка), eszet (żona);
- metryczka z datą śmierci podaną według kalendarza gregoriańskiego wraz z przeliczeniem na kalendarz żydowski ujętym w nawias;
- odpis inskrypcji i jej tłumaczenie, przedzielone kolumną z numeracją wersów; liczba wersów w odpisie odpowiada ich liczbie na nagrobku;
- uwagi zawierające komentarz do inskrypcji;

- odpis formalny nagrobka: kształt, kompozycja, elementy zdobnicze; określenia ‘prawy’ / ‘prawa strona’ i ‘lewy’ / ‘lewa strona’ dotyczą opcji od strony widza;
- określenie materiału, z którego został wykonany nagrobek.

Występujące w inskrypcjach różnorodne znaki skrótów zostały oddane za pomocą: geresz i gerszajim, z zachowaniem miejsca i liczby znaków w danym epigrafie. Wszelkie ligatury zostały rozwinięte. Znaki segmentacji tekstu oddano za pomocą podobnych znaków. W przekładzie wielokropek oznacza partię tekstu niezrozumiałą, natomiast w nawias trójkątny ujęto wyraz, którego w tekście hebrajskim nie ma, lecz jest on konieczny dla czytelności przekładu.

W wyjeździe do Mysłowic w maju 2017 r. uczestniczyli: **Joanna Dyrda, Anna Forystek, Maciej Kopeć, Klaudia Kwiecińska, Estera Lejmel, Ewa Mermer, Damian Pilarski, Karolina Sierzputowska i Natalia Stanisławska**. Studenci w ramach zaliczenia przedmiotu przesłali po 15 tłumaczeń wybranych epitafiów.

W zawartym w dalszej części pisma katalogu zawarto tłumaczenia mojego autorstwa (9) oraz studentów (6), które poddane zostały przeze mnie korekcie (poprawa odpisu i translacji), uzupełnieniu w uwagi do inskrypcji oraz opis formalny, a także dostosowaniu ich technicznie i wizualnie tak, aby spełniały wymogi przyjętej pozycji katalogowej.

MATERIAŁY Z INWENTARYZACJI CMENTARZA
ŻYDOWSKIEGO W MYSŁOWICACH

Instytut Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

maj – październik 2017 r.

II / 12 / 01

Moritz Landsberger (Mosze ben Szlomo)
zm. 24 grudnia 1899 (22 tewet 5660)

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
unfer	2	nasz
geliebter Gatte	3	ukochany małżonek
und Vater	4	i ojciec
Moritz	5	Moritz
Landsberger,	6	Landsberger
geb. 10. 6. 1849	7	urodzony 10. 6. 1849,
geft. 24. 12. 1899	8	zmarł 24. 12. 1899.
—◆◆—		
Ruhe sanft!	9	Spoczywaj w spokoju!
פ'ט'	10	Tu spoczywa
כה' משה בן הח"ר שלמה	11	czcigodny pan Mosze, syn towarzysza, pana Szlomo,
לאנדסברגער	12	Landsberger.
נפטר ביום כ"ב טבת תר"ס לפ'ק'.	13	Odszedł w dniu 22 tewet 660 według krótkiej rachuby.
ת"נ צ' ב'ה'	14	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.
—◆◆—		

Uwagi do inskrypcji:

Wers 13: Skrót לפ'ק' zapisany w postaci ligatury.

Wers 14: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi niski, prostopadłościenny cokół będący wierzchnią częścią fundamentu;
- **część górną** wykonana została w całości z jednego bloku skalnego, a stanowi ją idąc od dołu:
 - 1) prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełnia ujęta w zdwojoną, profilowaną ramę prostokątna płycina z wklęsłą inskrypcją hebrajską;
 - 2) niska ścianka zakończona fazą, której front wypełnia podłużna, prostokątna, gładka płycina ujęta w zdwojoną, profilowaną ramę;
 - 3) ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia ujęta w zdwojoną, profilowaną ramę płycina w kształcie prostokąta zamkniętego łukiem pełnym, z wklęsłą inskrypcją niemiecką; w przyłęczach wypukły motyw stylizowanych palmettek.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** piaskowiec, polerowany.

II / 12 / 05

Margarethe Adler (Mirdel bat Cwi)
zm. 22 lipca 1897 (22 tamuz 5657)

[awers:]

Hier ruht	1	Tu spoczywa
unfere inniggeliebte	2	nasza najukochańsza
Tochter u. Schwester	3	córka i siostra
Margarethe	4	Margarethe
Adler	5	Adler
geb. 28. Juni 1882	6	urodzona 28 czerwca 1882,
gest. 22. Juli 1897.	7	zmarła 22 lipca 1897
הבתולה מירדל	8	Panna Mirdel,
בת ה"ח ר' צבי	9	córka towarzysza, pana Cwi,
אדלער	10	Adler.
נפטרה כ"ב תמוז תר"נ"ז לפ"ק.	11	Odeszła 22 tamuz 657 według krótkiej rachuby.
Ruhe in Frieden!	12	Spoczywaj w pokoju!

[rewers:]

Margarethe	1	Margarethe
Adler	2	Adler

Uwagi do inskrypcji:

Wers 11, awers: Skrót לפ"ק zapisany w postaci ligatury.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi niski, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełnia wklęsły wers niemieckiej formuły końcowej; **blok górny** stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka i hebrajska, natomiast tylną dwa wersy zawierające niemieckie personalia zmarłej.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

Max Schlesinger (Meir ben Cwi)
zm. 16 grudnia 1898 (3 tewet 5659)

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
unser geliebter Gatte,	2	nasz ukochany mążzonek,
Vater u. Grossvater	3	ojciec i dziadek
Max	4	Max
Schlesinger,	5	Schlesinger
gest. im 62. Lebensjahre,	6	zmarł w 62 roku życia
d. 16. Decbr. 1898.	7	16 grudnia 1898.
שחסינא		
Ruhe in Frieden!	8	Spoczywaj w pokoju!
פ'ט' כ'ה' ר'	9	Tu spoczywa czcigodny mistrz, pan
מאיר שלעזינגער	10	Meir Szlezinger,
בן כ'ה' ר' צבי	11	syn czcigodnego mistrza, pana Cwi.
נפטר ביום ע'ש'ק'	12	Odszedł w dniu wigilii świętego Szabat
ג' טבת תר'נ"ט לפ'ק'.	13	3 tetwet 659 według krótkiej rachuby.
ת'נ'צ' ב'ה'	14	Niech jego dusza będzie związana w węże życia.

Wers 14; Por. 1 Sm 25,29.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

- **część dolna:** piaskowiec.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 13 / 12
Jettel Nebel (Gitel bat Jehuda)
zm. 3 września 1901 (19 elul 5661)

פ' ט'	1	Tu spoczywa
הבתולה גיטל	2	dziewica Gitel,
בת כה' יהודה הכהן	3	córka czcigodnego pana Jehudy kapłana,
נעבעל	4	Nebel.
נפטרה בת כ'ג' שנים ביום	5	Odeszła w wieku 23 lat w dniu
י'ט' אלול תר'ס"א לפ'ק'.	6	19 elul 661 według krótkiej rachuby.
ת'נ'צ' ב'ה'	7	Niech jej dusza będzie związana w węzle życia.
---◇✱◇---		
Hier ruht in Gott	8	Tu spoczywa w Bogu
unfere geliebte Tochter und Schwester	9	nasza ukochana córka i siostra
Jettel Nebel,	10	Jettel Nebel
aus Brzenskowitz.	11	z Brzenskowitz
geb. d. 6. November 1878,	12	urodzona 6 listopada 1878,
geft. d. 3. September 1901.	13	zmarła 3 września 1901.
Ruhe sanft!	14	Spoczywaj w spokoju!

Uwagi do inskrypcji:

Wers 5: Wiek podany został w przybliżeniu.

Wers 6: Skrót לפ'ק' zapisany w postaci ligatury.

Wers 7: Por. 1 Sm 25,29.

Wers 11: Brzenskowitz – niemiecka nazwa wsi Brzęczkowice, obecnie części składowej Mysłowic.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka, oraz niską ścianką także zakończona fazą; **blok górny** stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja hebrajska; nad tekstem motyw złamanej róży.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** piaskowiec.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 14 / 06

Louis Friedmann (Eliezer ben Josef)
zm. 12 marca 1904 (25 adar 5664)

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
mein lieber Mann,	2	mój kochany mąż,
unser guter, lieber	3	nasz dobry, kochany
Vater	4	ojciec
Louis	5	Louis
Friedmann	6	Friedmann
geb. d. 31. Maerz 1859	7	urodzony 31 marca 1859,
gest. d. 12. Maerz 1904	8	zmarł 12 marca 1904.
☞☞☞☞		
Ruhe sanft!	9	Spoczywaj w spokoju!
☞☞☞☞		
פ'נ'	10	Tu spoczywa
איש תם וישר	11	mąż zacny i prawy,
הלך במעגלי צדק כל ימי חייו	12	kroczący po ścieżkach sprawiedliwości przez wszystkie
ה"ה כ"ה אליעזר	13	dni swojego życia, oto ten, czcigodny pan Eliezer,
בן החבר ר' יוסף	14	syn towarzysza, pana Josefa,
פריעדמאן	15	Friedmann.
נפטר בש"ט	16	Odszedł w dobrej sławie
ביום כ"ה לחודש אדר שנת תרס"ד לפ"ק	17	w dniu 25 miesiąca adar roku 664 według krótkiej rachuby.
תנצב"ה	18	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Wers 11: Por. Job 1,1; 1,8; 2,3.

Wers 18: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana w całości z jednego bloku skalnego stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, niska ścianka zakończona fazą oraz ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, których przednie ściany wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka i hebrajska. Litera napisu malowane są na kolor czarny. Poniżej wersu 9 umieszczony został motyw liścia palmowego.

Mogiła ujęta została ze wszystkich stron w obramienie na planie prostokąta, wykonane z czterech kamiennych bloków, z czterema niskimi, prostopadłociennymi słupkami w narożach, zwieńczonymi niską piramidką.

Materiał:

- **blok dolny:** cegły i beton.
- **blok górny:** biały marmur, polerowany.
- **obramienie:** piaskowiec.

II / 15 / 01

**Eva Nothmann z domu Wachsner (Chawa bat Jicchak eszet Cwi ha-kohen)
zm. 2 listopada 1903 (13 cheszwan 5664)**

פ'נ' אשת חיל מרת	1	Tu spoczywa niewiasta dzielna, pani
חווה	2	Chawa,
בת מו"ה יצחק וואכסנער ע"ה	3	córka naszego nauczyciela, pana Jicchaka Wachsnera,
אשת ח"ר צבי הכהן	4	pokój mu, żona towarzysza, pana Cwi kapłana,
נאטטהמאנן	5	Nothmann.
נפטרה בשיבה טובה כבת ע'ד' שנה	6	Odeszła w pięknej starości w wieku 74 lat
אור ליום ג'	7	w wieczór przed wtorkiem
י'ג' חשוון ת'ר'ס"ד לפ'ק'	8	13 cheszwan 664 według krótkiej rachuby.
-----◇•◇-----		
ח'ן הוצק על פניך ועל שפתותיך	9	Wdzięk rozlał się na twym obliczu i na wargach twoich.
תפארת היית לבעלך ולכל בניך	10	Chwałą byłaś dla swojego męża i wszystkich swoich dzieci.
ו'לא הלכת בדרך שוא והבלים	11	I nie chodziłaś drogą próżności i marności,
כי אם בארח אמונה ומישרים	12	lecz ścieżką wiary i prawości.
ה'נה לא יסור שמך וזכרך מלבנו	13	Oto nie ustąpi jej imię i pamięć z naszych serc.
מעשיך הטובים תמיד יליצו בעדנו	14	Twoje dobre czyny zawsze będą orędować za nami.
עליון ישלם שכרך ופעולתך	15	Najwyższy ześle twoją nagrodę i odda za twój czyn.
חלב ודשן תתענג נפשך	16	Mlekiem i tłuszczem uraduje się dusza twoja.
-----◇•◇-----		
ת'נ'צ'ב'ה'	17	Niech jej dusza będzie związana w węzle życia.
Hier ruht in Gott!	18	Tu spoczywa w Bogu
unfere heißgeliebte Mutter	19	nasza umiłowana matka
Eva Nothmann geb. Wachsner,	20	Eva Nothmann z domu Wachsner
geft. am 13. Cheschwan 5664. (2. Novbr. 1903.)	21	zmarła 13 cheszwan 5664 (2 listopada 1903)
im 74. Lebensjahre.	22	w 74 roku życia.

Uwagi do inskrypcji:

Wers 1: Por. Prz 12,4; 31,10.

Wers 6: Por. Rdz 15,15; 25,8; Sdz 8,32; 1 Krn 29,28.

Wersy 6 i 22: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1828 lub 1829.

Wers 8: Skrót לפ'ק' zapisany w postaci ligatury.

Wersy 9-16: Blok wierszowany. W wersyfikacji zastosowano metrum numeryczne, niekonsekwentne. Tekst rymowany, o układzie aabbccaa, końcówki -cha, -im, -nu, -cha. Pierwsze, wyróżnione litery wersów 9, 11 i 13 tworzą akrostych – imię zmarłej: Chawa.

Wers 17: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się w dwóch części, przekrój poprzeczny w kształcie prostokąta zamkniętego trójkątnie:

- **część dolną** stanowi niski, prostopadłościenny cokół, będący wierzchnią częścią fundamentu;
- **część górną** wykonana została z trzech bloków skalnych: **blok dolny** stanowi masywna, prostopadłościenna baza zakończona profilowaniem (uskok, półwałek, uskok, faza, profilowana listwa, faza), której przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka ujęta w żłobioną, prostokątną ramę z delikatnymi wypustkami w pobliżu naroży; **blok centralny** stanowi węższy od bazy, wysoki, prostopadłościenny korpus, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja hebrajska; w górnych narożach symetrycznie rozmieszczono stylizowane gałązki wici roślinnej, flankujące uwydatnione imię zmarłej; ponadto w narożach znajdują się cztery okrągłe otwory, do których oryginalnie wkręcone były śruby o ozdobnych łbach; **blok górny** stanowi masywny przyczółek oddzielony od korpusu za pomocą profilowanej listwy i niskiej ścianki, którą wypełnia pierwszy wers inskrypcji hebrajskiej; ponad tym uwy-

datniony, profilowany gzyms podtrzymujący okazałe zwieńczenie w postaci czterech trójkątnych frontonów o gładkich polach, rozmieszczonych symetrycznie z każdej strony nagrobka, z których frontowy ujęty został w profilowane obramienie. Wszystkie litery napisy malowane były na kolor złoty, o czym świadczą pozostałości farby.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton;
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 15 / 03

**Josef Pollack (Josef ben Awraham)
zm. 22 grudnia 1905 (24 kislew 5666)**

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
mein innigstgeliebter Mann	2	mój najukochańszy mąż,
unser guter Vater	3	nasz dobry ojciec,
Sohn u. Bruder	4	syn i brat
Josef Pollack	5	Josef Pollack
gest. im 38. Lebensjahre	6	zmarł w 38 roku życia
d. 22. December 1905.	7	22 grudnia 1905.
>-----<		
Ruhe sanft!	8	Spoczywaj w spokoju!
פ"נ	9	Tu spoczywa
איש אשר הלך אורחות יושר	10	mąż, który podążał drogą prawości
מנעוריו החבר	11	od swej młodości, towarzysz,
ר' יוסף פאללאק	12	pan Josef Pollack,
בן החב"ר אברהם י נ ל	13	syn towarzysza, pana Awrahama ...
נפטר ביום כ"ג כסלו תרס"ו לפ"ק	14	Odszedł w dniu 23 kislew 666 według krótkiej rachuby.

תנצב"ה	15	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Wers 6: Z wieku zmarłego wynika, że urodził się w 1866 lub 1867.

Wersy 7 i 14: Niezgodność daty śmierci: 22 grudnia 1905 wypadł 24 kislew 5666; przeliczenie odwrotne: 23 kislew 5666 wypadł 21 grudnia 1905.

Wers 13: Wers przekuwany, litera ר w wyrazie החב"ר nachodzi na literę א w wyrazie אברהם, w którym przekuwana była także druga litera. Znaczenie י נ ל nieznane.

Wers 15: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
 - **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja hebrajska ujęta w żłobioną, prostokątną ramę; ponad bazą niska ścianka, której front wypełniają hebrajskie litery formuły początkowej; **blok górny** stanowi niska ścianka zakończona fazą i ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka. Litery napisu pierwotnie malowane były na kolor złoty, o czym świadczą pozostałości farby.
- Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 16 / 02

Hermann Plessner (Cwi Hirszen Dow)

zm. 16 czerwca 1911 (20 siwan 5671)

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
unser geliebter, teurer	2	nasz ukochany, drogi
und unvergessliche Vater	3	i niezapomniany ojciec
und Grossvater	4	i dziadek
Herman□ Plessner	5	Hermann Plessner
geb. am 19. Mai 1822.	6	urodzony 19 maja 1822,
gest. am 16. Juni 1911.	7	zmarł 16 czerwca 1911.
Ruhe Sanft!	8	Spoczywaj w spokoju!
>-----<		
פ"נ	9	Tu spoczywa
איש תם וישר הולך	10	mąż zacny i prawy, postępujący
תמים כה' צבי	11	zacnie, czcigodny pan Cwi
הירש פלעסנער בן דוב	12	Hirszen Plesner, syn Dowa.
נפטר בן פ"ט' שנים	13	Odszedł w wieku 89 lat
ביום כ' סיון תר"ע"א' לפ"ק	14	w dniu 20 siwan 671 według krótkiej rachuby.
ת"נ' צ' ב'ה'	15	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Wersy 10, 12 i 13: Po wyrazach ישר, הירש, דוב, שנים z niewiadomego powodu umieszczone zostały znaki abreviacji (geresz). Nie zostały one ujęte w odpisie.

Wers 15: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi niski, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełnia wklęsły wers hebrajskiej formuły końcowej; **blok górny** stanowi niska ścianka zakończona fazą oraz ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka i hebrajska.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** piaskowiec (?).
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 16 / 11

**Helene Schaal z domu Tichauer (Lea bat Szlomo eszet Josef)
zm. 6 marca 1909 (13 adar 5669)**

פ"נ	1	Tu spoczywa
[אשה] ישרה ותמימה	2	niewiasta prawa i zacna,
[ויגי] עת כפה כלכלה ביתה	3	z trudu swej dłoni utrzymywała swój dom,
מ' לאה שאאל	4	pani Lea Szaal,
בת ה"ח"ר שלמה טיכויער	5	córka towarzysza, pana Szlomy Tichauera,
אשת המנוח יוסף שאאל	6	żona spoczywającego Josefa Szaala.
נפטרה ביום שבת קודש	7	Odeszła w dzień świętego Szabatu
י"ג אדר תר"ס"ט לפ"ק	8	13 adar 669 według krótkiej rachuby.
ת'נ'צ'ב'ה'	9	Niech jej dusza będzie związana w węzle życia.

Hier ruht	10	Tu spoczywa
unsere geliebte und teure Mutter,	11	nasza ukochana i droga matka,
Frau	12	pani
Helene Schaal	13	Helene Schaal
geb. Tichauer,	14	z domu Tichauer
gest. am Sabbat	15	zmarła w Szabat
den 6. März 1909.	16	6 marca 1909
im 67. Lebensjahre.	17	w 67 roku życia.
Aus Mühe und Arbeit bestand ihr Leben.	18	Na trudzie i pracy polegało jej życie.
Möge ihr Gottjenseitigen Lohn geben.	19	Niech Bóg wynagrodzi jej to po tamtej stronie.
---ס"ט"א---		

Uwagi do inskrypcji:

Wers 9: Por. 1 Sm 25,29.

Wers 17: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1841 lub 1842.

Wersy 18-19: Jedenastozgłoskowiec rymowany z końcówką -ben.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą i sfazowaną niską ścianką, których przednie ściany wypełniają trzy ostatnie wersy inskrypcji niemieckiej; **blok górny** stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja hebrajska i niemiecka.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 17 / 06
Abraham Nebel (Awraham ben Dawid)
zm. 24 grudnia 1922 (5 tewet 5683)

פ'נ' 1
ה" אברהם בן 2
ה" דוד נעבעל 3
נ"ה "טבת תר"פג פל" 4
וה" דבורה נעבעל 5
נ"ג "שבט תר"עא פל" 6
ת'נ'צ'ב'ה' 7
Ruhestätte 8
unserer lieben Eltern 9
Schwieger und Großeltern 10
Abraham | Dorothea 11
Nebel 12
gest. 24. Dezember 1922. | geb. Nebel 13
im 72. Lebensjahre. | im 62. Lebensjahre. 14
15

Ruhet in Frieden!

II / 17 / 07
Dorothea (Dwora) Nebel z domu Nebel
zm. 13 stycznia 1913 (5 szwat 5673)

Tu spoczywają 1
pan Awraham, syn 2
pana Dawida, Nebel. 3
Odszedł 5 tewet 683 według krótkiej rachuby. 4
I pani Dwora Nebel. 5
Odeszła 3 szwat 671 według krótkiej rachuby. 6
Niech ich dusze będą związane w węzle życia. 7
Miejsce spoczynku 8
naszych kochanych rodziców, 9
teściów i dziadków 10
Abrahama | Dorothei 11
Nebel 12
zmarł 24 grudnia 1922 | z domu Nebel 13
w 72 roku życia | zmarła 13 stycznia 1913 14
w 62 roku życia. 15

Spoczywajcie w pokoju!

Uwagi do inskrypcji:

Wersy 4 i 6: Skrót לפק zapisany za pomocą rzadkiej ligatury, jako litera פ z górnym ogonkiem litery ל.

Wersy 6 i 14, kol. prawa: Niezgodność daty śmierci: 3 szwat 5671 wypadł 1 lutego 1911; przeliczenie odwrotne: 13 stycznia 1913 wypadł 5 szwat 5673.

Wers 10: *Schwieger* – tak na nagrobku; powinno być *Schwieger-* (brakuje „-” odnoszącego się do członu *-eltern* w wyrazie *Großeltern*).

Wers 15, kol. lewa: Z wieku zmarłego wynika, że urodził się w 1849 lub 1850.

Wers 15, kol. prawa: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1848 lub 1849.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką; jego przednią ścianę, której boczne krawędzie zostały delikatnie sfazowane, wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka i hebrajska. Nad tekstem motyw gwiazdy Dawida, w którą wkomponowane zostały hebrajskie litery formuły początkowej.

Mogły ujęte zostały wspólnie ze wszystkich stron w obramienie na planie prostokąta, wykonane z kamiennych bloków.

Materiał:

- **część dolna:** piaskowiec, polerowany.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 17 / 12
Adolf Freiberg (Aharon ben Awraham)
zm. 19 lipca 1912 (5 aw 5672)

פ' נ'	1	Tu spoczywa
אברך נכבד בעדתו	2	czcigodny młody uczony w swojej gminie.
הה! מ"ב שנים במותו	3	Och! 42 lata < miał > w trakcie swojej śmierci.
רעש ברקיע ושמו שמים	4	Grzmoty w niebie i przerażenie niebios.
נפש אבינו אבד מארץ החיים	5	Dusza naszego ojca znikła z ziemi życia.
מו"ה אהרן	6	Nasz nauczyciel, pan Aharon,
בן מו"ה אברהם נ"י	7	syn naszego nauczyciela, pana Awraham, jego
פרייבערג	8	światło niechaj świeci, Frejberg.
נפטר ביום ג' י"ט סיון	9	Odszedł we wtorek 19 siwan
כ"ט תר"ע לפק צ	10	672 według krótkiej rachuby.
HIER RUHT	11	Tu spoczywa
ADOLF FREIBERG	12	Adolf Freiberg
aus Sosnowitz,	13	z Sosnowca
geb. 25. Decem. 1870	14	urodzony 25 grudnia 1870,
gest. 19. Juli 1912	15	zmarł 19 lipca 1912.

Uwagi do inskrypcji:

Wersy 2-5: Blok wierszowany. W wersyfikacji zastosowano metrum numeryczne, niekonsekwentne. Tekst rymowany, o układzie aabb, końcówki -to, -im. Pierwsze litery tych wersów tworzą akrostych – imię zmarłego: Aharon.

Wers 3: Wiek podany w przybliżeniu; rzeczywiście zmarły w chwili śmierci miał 41 lat.

Wersy 9-10 i 15: Niezgodność daty śmierci: 19 siwan 5672 wypadł 4 czerwca 1912; przeliczenie odwrotne: 19 lipca 1912 wypadł w piątek 5 aw 5672.

Wers 13: Sosnowitz – niemiecka nazwa miasta Sosnowiec.

Opis:

Stela w kształcie prostokąta, delikatnie szersza w części przyziemnej. Pośrodku korpusu prostokątna płycina o ściętych półkoliście narożach, wypełniona wkłesłą inskrypcją hebrajską i niemiecką. Ponad korpusem, oddzielony od niego profilowaną listwą, przyczółek zamknięty łukiem pełnym nadwieszonym, obramiony uwydatnioną profilowaną listwą i ujęty w dwa ćwierćkoliste akroteria wypełnione stylizowanymi palmetkami. W polu przyczółka płycina w kształcie prostokąta zamkniętego półkoliście, flankowana przez wkłesłe hebrajskie litery formuły początkowej, wypełniona płaskorzeźbionym motywem lwa wspierającego się o drzewo. Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał: piaskowiec.

II / 18 / 02
Else (Ester) Laband z domu Adler
zm. 7 maja 1915

[awers:]

Hier ruht	1	Tu spoczywa
in Gott	2	w Bogu
Else Laband	3	Else Laband
geb. Adler	4	z domu Adler
gest. im 37. Lebensjahre	5	zmarła w 37 roku życia
am 7. Mai 1915.	6	7 maja 1915.
ת'נ'צ'ב'ה'	7	Niech jej dusza będzie związana w węzle życia.
Du gingst uns unter	8	Zaszłaś nam
die Sonne am Mittag.	9	<jak> słońce w południe.

[rewers:]

אסתר	1	Ester
לאבאנד	2	Laband

Uwagi do inskrypcji:

Wers 5, awers: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1877 lub 1878.

Wers 7, awers: Por. 1 Sm 25,29.

Wers 8-9, awers: Jedenastozgłoskowiec.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi niski cokół, stanowiący wierzchnią część fundamentu;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą, której przednią ścianę wypełniają dwa wersy inskrypcji niemieckiej, oraz niska ścianka także zakończona fazą, której front wypełnia wklęsła hebrajska formuła końcowa; blok górny stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia inskrypcja niemiecka, natomiast tylną – hebrajska; wszystkie napisy są wklęsłe.

Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** biały marmur, polerowany.

II / 18 / 13

Marcus Schaal (Mordechaj ben Baruch)
zm. 10 kwietnia 1917 (18 nisan 5677)

פ'נ'	1	Tu spoczywa.
Hier ruht	2	Tu spoczywa
in Gott	3	w Bogu
mein lieber Mann	4	mój kochany mąż,
uns. guter Vater	5	nasz dobry ojciec
Marcus	6	Marcus
Schaal	7	Schaal
geb. 25.1.1841 gest. 10.4.1917	8	urodzony 25.1.1841, zmarł 10.4.1917.
-----	9	
איש הנכבד ה"ח	10	Mąż czcigodny, towarzysz,
ר" מרדכי בן ר'	11	pan Mordechaj, syn pana
ברוך □ שאאל	12	Barucha, Szaal.
נ" יום ג' י"ח לח" ניסן	13	Odszedł we wtorek 18 miesiąca nisan
שנת תר"עז לפק	14	roku 677 według krótkiej rachuby.
ת' נ' צ' ב' ה'	15	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.
Ruhe in Frieden!	16	Spoczywaj w pokoju!

Uwagi do inskrypcji:

Wers 15: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, posiadający formę pośrednią między stelą a obeliskiem – przekrój poprzeczny w kształcie wydłużonego, zwężającego się ku górze prostokąta:

- **część dolną** stanowi masywny, prostopadłościenny cokół zakończony fazą;
- **część górną** wykonana została z dwóch bloków skalnych: **blok dolny** stanowi prostopadłościenna baza zakończona fazą i delikatnie sfazowaną niską ścianką; **blok górny** stanowi ostrosłup, lekko zwężający się ku górze, zwieńczony niską piramidką, którego przednią ścianę wypełnia wklęsła inskrypcja niemiecka i hebrajska.

Mogiła ujęta została ze wszystkich stron w obramienie na planie prostokąta, wykonane z czterech kamiennych bloków, o sfazowanych zewnętrznych krawędziach.

Materiał:

- **część dolna i obramienie:** piaskowiec.
- **część górną:** biały marmur, polerowany.

II / 19 / 09

Johanna (Chana) Silbermann z domu Frenkel
zm. 29 czerwca 1920 (13 tamuz 5680)

פ"ט	1	Tu spoczywa
האשה מרת	2	niewiasta, pani
חנה זילבערמאן	3	Chana Zilbermann
מבית פרענקעל	4	z domu Frenkel.
נפ' בש"ט בת פ" שנים	5	Odeszła w dobrej sławie w wieku 80 lat
ביום יג תמוז ש תר"ף	6	w dniu 13 tamuz roku 680.
ת'נ'צ'ב'ה'	7	Niech jej dusza będzie związana w węzle życia.
Johanna Silbermann	8	Johanna Silbermann
geb. Frenkel	9	z domu Frenkel

Uwagi do inskrypcji:

Wers 5: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1840.

Wers 7: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek składający się z dwóch części, które stanowi cokół, będący wierzchnią częścią fundamentu, oraz stela w kształcie prostokąta zamknięta łukiem odcinkowym; lico płaskie, bez podziałów, z wklęsłą inskrypcją hebrajską i niemiecką; litery napisu malowane pierwotnie na kolor czarny, o czym świadczą pozostałości farby. Mogiła nie została ujęta w obramienie.

Materiał:

- **część dolna:** cegły i beton.
- **część górna:** piaskowiec.

II / 21 / 01		II / 21 / 02	
Hans Grunwald (Jicchak ben Szlomo)			
zm. 6 grudnia 1936 (24 aw 5677)			
[awers:]			
פ"נ	1	Tu spoczywa	
הח"ר יצחק בן הח"ר שלמה גרונוואלד	2	towarzysz, pan Jicchak, syn towarzysza, pana Szlomo,	
נולד ז' אב תרנ"ה מת כ"ג כסלו תרצ"ו	3	Grunwald. Urodzony 7 aw 655, zmarł 23 kislew 697.	
ת'נ'צ'ב'ה'	4	Niech jego dusza będzie związana w węzle życia.	
HANS GRUNWALD	5	Hans Grunwald	
GEB. 28. JULI 1895	6	urodzony 28 lipca 1895,	
GEST. 6. DEZ. 1936.	7	zmarł 6 grudnia 1936.	
[rewers:]			
HANS GRUNWALD	1	Hans Grunwald	
GEB. 28. JULI 1895	2	urodzony 28 lipca 1895,	
GEST. 6. DEZ. 1936.	3	zmarł 6 grudnia 1936.	

Uwagi do inskrypcji:

Wers 4, awers: Por. 1 Sm 25,29.

Opis:

Nagrobek małżeński w kształcie potężnego prostopadłościanu, nieznacznie węższego u podstawy. Lico płaskie, bez podziałów, z wklęsłą inskrypcją hebrajską i niemiecką na awersie oraz niemiecką na rewersie.

Mogiły ujęte zostały wspólnie ze wszystkich stron w obramienie na planie prostokąta, wykonane z czterech kamiennych bloków, których zewnętrzne ściany obramione zostały prążkowaną ramką. Na wierzchu tylnego bloku dwa wystające pręty, na których oryginalnie usadowiony był nagrobek, obecnie przewrócony.

Miejsce II/21/02 zarezerwowane dla: **Käthe Grunwald z domu Ucko** (zm. 1965 w Wielkiej Brytanii).

Materiał:

- **nagrobek:** czarny granit, polerowany.
- **obramienie:** sztuczny kamień.

Karolina Sierzputowska

**MARTIN POLLACK, PO GALICJI. O CHASYDACH,
HUCUŁACH, POLAKACH I RUSINACH. IMAGINACYJNA
PODRÓŻ PO GALICJI WSCHODNIEJ I BUKOWINIE,
CZYLI WYPRAWA W ŚWIAT, KTÓREGO NIE MA,
WOŁOWIEC 2017, WYDAWNICTWO CZARNE, SS. 467**

Martin Pollack zabiera czytelnika w podróż koleją przez krainę już nieistniejącą, ale dalej żywą w pamięci. Przez miasteczka Galicji Wschodniej i Bukowinę, których nazwy brzmią swojsko, gdzie „powietrze było pyszne i świeże”. Tułaczka po terenach niegdysiejszej monarchii habsburskiej jest pełna nostalgii, a szlak wielokulturowości, wspólna droga tak wielu narodowości, na której dało się usłyszeć płaczące się ze sobą języki, jest nieodwracalnie utracony. Podróż, w którą zabiera nas autor po brzegi wypełniona jest tęsknotą za odległym światem.

Śledząc wędrówkę, która chociaż jak zaznaczył we wstępie Pollack jest wyimaginowana, odczuwa się jej realność, a nawet jej nienamacalne aspekty. Zapach tytoniu z fabryk, zgiełk na ulicach zalanych wielokulturowością czy szarość sztetli. Prowadzona narracja pozwala nam wygodnie usiąść w pociągu, który przemierza kolejne miasteczka i z okien spoglądać na życie codzienne Galicji Wschodniej i Bukowiny, a także zachwycić się mijanym pejzażem malowniczych lasów, pagórków czy rozległych łąnów zboża. To właśnie kolej niejednokrotnie łączyła miasteczka ze światem zewnętrznym, była pomostem pomiędzy tak odmiennymi od siebie rzeczywistościami. Autor zaprasza nas

na wyprawę kolejną, barwnie opisując mijane miejsca i zastanawiając się nad ich specyfiką, nie omijając żadnych szczegółów. Detale te niekiedy sprawiają, że podróż ta robi się przydługa, ale z pewnością warto wspólnie odwiedzić każde z wymienianych miejsc.

Podczas podróży co nuż mijamy jakąś kaplicę czy synagogę, jakąś wioskę z toczącą się tam na swój własny sposób codziennością. Można wyczuć puls tętniącego życia, którego już nie ma. Zabiegiem Pollacka pozwalającym na przeniesienie się na te tereny i na intensywniejsze odczuwanie ich codzienności, jest zamieszczenie przez niego tekstów autorów galicyjskich i bukowińskich. Tym samym, obok zagłębiania się w opisy historyczne, możemy doświadczać ówczesnego życia. Usiąść w obskurnej restauracji, obok niejednokrotnie cytowanego w tejże publikacji Karola Emila Franzosa, i rozmyślać przy szynclu, nad tym jak dobrze jest podróżować nocą tym samym przesypiając „całą grozę krajobrazu i szynclów cieliących”. Z jego wspomnień dowiadujemy się jak przeprowadzka z jednego miasteczka do drugiego mogła oznaczać spełnienie najskrytszych marzeń. Przeprowadzka z rusińsko-żydowskiej prowincji, gdzie spotkanie intelektualistów było rzadkością, do miasta, które określił mianem „oazy w środku pół-azjatyckiej pustyni kulturowej”. Ta właśnie, pod każdym względem, różnorodność odwiedzanych miejsc wybrzmiewała przez całą książkę. Autor nie stara się pokazać nam jednego zatartego obrazu Galicji Wschodniej i Bukowiny, ale przedziera się przez wszelakie aspekty i problemy, które dominowały, czy to z mniejszą czy większą intensywnością, na tych terenach. Pollack wspomina o postępujących w Galicji zmianach na przestrzeni dziejów, w tym zakorzenianiu się idei oświeceniowych wśród Żydów, czy o tym, jak wyglądała sytuacja po wprowadzeniu polskiej autonomii w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XIX wieku, nie zapominając o opisaniu codzienności żydowskich mas, które w swoich sztetlach dalej żyły swoim życiem, mówiły swoim językiem i kultywowały swoją tradycję.

Martin Pollack nie skupia się jedynie na zaprezentowaniu dziejów Galicji Wschodniej i Bukowiny jako ogółu. Zwraca natomiast uwagę na historię pojedynczych miasteczek, które tworzą tę całość. W sposób niezwykle ciekawy śledzi dzieje różnorakich prowincji wschodniogalicyjskich. Przykładowo, opowiada, jak Drohobycz z „zapyziałego sennego miasteczka”, słynącego z najsmaczniejszej cebuli, którego mieszkańcy wierzyli w istnienie wampira – Żyda Selmana, stało się galicyjską Pensylwanią, której pola naftowe przyciągały różnych kupców i przedsiębiorców z niemalże każdego zakątka kraju. Taki sposób prowadzenia narracji sprawia, że opisywana historia jest barwniejsza, a przede

wszystkim pozwala czytelnikowi na odczuwanie atmosfery tamtejszych miasteczek. Obok historii miejsc mało znanych znajdziemy w tej publikacji także opowieści o mniej znanych grupach etnicznych, jak chociażby Huculi. Martin Pollack prezentuje dzieje tegoż tajemniczego ludu górskiego, dzieląc się z czytelnikami ciekawymi anegdotami z ich życia – od podmieniania dzieci przez trolle, przez nadprzyrodzone moce strzegącego trzodę przed zgubnym wpływem demonów przywódcy pasterzy, po huculskich rozbójników.

Tym co odróżnia tę książkę od innych publikacji poruszających problematykę Galicji Wschodniej i Bukowiny, jest sposób prowadzenia narracji i wciągnięcie czytelnika w nieistniejącą już rzeczywistość. Dojeżdżamy do ostatniej stacji, podróż kończy się, a czytelnik pozostaje z tęsknotą za tą barwną i wielokulturową krainą. Już przy ostatnich stronach ma się ochotę wrócić i jeszcze raz spotkać tragarza z amuletami i rzemieniami modlitewnymi, którego każdy zna, czy jeszcze raz przypatrzeć się słynącym z urody „paryżankom Karpat”. Podsumowaniem tych nostalgicznych refleksji niech będzie cytata 4 z jednego z galicyjskich autorów zamieszczony w omawianej książce, który udał się do miasta Czerniowce:

Kto przemierza to miasto, temu przesuwają się przed oczami tak osobiście rozmaite, tak nadzwyczajnie barwne obrazy, że zdumiewając się co chwila, musi zadawać sobie pytanie, czy spaceruje po wciąż tym samym mieście. Wschód i Zachód, Północ i Południe: wszystkie możliwe odcienie kultury łączą się tu ze sobą.

**SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI.
III OGÓLNOPOLSKA STUDENCKO-DOKTORANCKA
KRAKOWSKA KONFERENCJA JUDAISTYCZNA
PT. „ŻYDZI POLSCY NA PRZESTRZENI WIEKÓW”,
KRAKÓW, 24-25 KWIETNIA 2017 R.**

W dniach 24-25 kwietnia 2017 r. Koło Naukowe Studentów Instytutu Judaistyki UJ zorganizowało III Ogólnopolską Studencko-Doktorancką Konferencję Judaistyczną pt. „Żydzi polscy na przestrzeni wieków”, która odbyła się z okazji 30-lecia studiów żydowskich na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W obradach wzięło udział 32 studentów i doktorantów z Białegostoku, Krakowa, Łodzi, Poznania, Warszawy, Wrocławia i Zielonej Góry oraz pracownicy naukowcy Instytutu Judaistyki UJ i zaproszeni goście. W założeniu organizatorów studenci mieli na konferencji przedstawić nowe badania z zakresu dziejów polskich Żydów oraz zaprezentować swój warsztat badawczy. Wydarzenie to stanowiło kontynuację cyklu spotkań naukowych, które cieszyły się do tej pory powodzeniem i zainteresowaniem wśród studentów i doktorantów Instytutu Judaistyki UJ, jak i innych placówek naukowych. I Krakowska Konferencja Judaistyczna odbyła się w 2012 roku, II Krakowska Konferencja Judaistyczna w 2014 r.

Pierwszy dzień obrad miał miejsce w siedzibie Instytutu Judaistyki UJ przy ulicy Józefa 19. Otworzyła je Klaudia Kwiecińska, prezes KNS IJ UJ, która przywitała przybyłych gości, przedstawiła honorowego patrona wydarzenia, którym

było Żydowskie Muzeum Galicja, a także podziękowała Dyrekcji IJ UJ i wolontariuszom za pomoc w przygotowaniu III Krakowskiej Konferencji Judaistycznej. Następnie głos zabrał dr hab. Michał Galas, który jako dyrektor IJ UJ i gospodarz miejsca obrad również przywitał wszystkich zebranych i opowiedział o tegorocznych obchodach 30-lecia studiów żydowskich na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do zasadniczej części obrad wprowadził wykład dr hab. Stefana Gąsiorowskiego, który omówił podstawowe zagadnienia odnoszące się do dziejów Żydów w okresie staropolskim. Po nim tego dnia wystąpiło w sumie szesnastu prelegentów, którzy przedstawili referaty w czterech panelach odnoszących się do żydowskiej biografistyki, historii i sztuki.

W drugim dniu uczestnicy konferencji przenieśli się do siedziby Żydowskiego Muzeum Galicja, przy ulicy Dajwór 18. Obrady zostały otwarte przez dr Ewę Węgrzyn, która zaprezentowała wykład pt. *Powojenne alije do Erec Israel*. Tego dnia wystąpiło także szesnastu prelegentów. Zaprezentowali oni swoje wystąpienia w pięciu panelach dotyczących historii, literatury i Zagłady.

Treść wystąpień w czasie dwóch dni obrad III Krakowskiej Konferencji Judaistycznej była bardzo zróżnicowana, poczynawszy od historii poprzez literaturę, religię, socjologię, kulturoznawstwo, psychologię i historię sztuki, a nawet tzw. women's studies czy karaimika. Referaty, w których podjęto tematykę historyczną, odnosiły się prawie do wszystkich epok dziejowych. Wśród nich można np. wymienić wystąpienie Rafała Marka z Uniwersytetu Jagiellońskiego dotyczące żydowskiego handlu niewolnikami na przełomie X i XI w., Mikołaja Wojciechowskiego z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o udziale Żydów w gospodarce XVIII-wiecznej Wielkopolski, czy Przemysława Zawady z Uniwersytetu Wrocławskiego o najnowszych dziejach relacji polsko-żydowskich. Z innych dziedzin można wyróżnić referaty: Pameli Grajny z Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie o malowidłach ściennych z dawnego domu modlitwy Chewra Thelim w Krakowie, Zuzanny Łapy z Uniwersytetu Warszawskiego o polskich i angielskich zapożyczeniach w jidyszowych książkach kulinarnych oraz Krzysztofa Niwelińskiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego o stosunku polskich autorów do Jakuba Franka i Klaudii Ciszewskiej z Uniwersytetu Jagiellońskiego o problemie prostytucji wśród dziewcząt żydowskiego pochodzenia w okresie międzywojennym. Należy mieć nadzieję, że większość z tych wartościowych referatów zostanie wkrótce opublikowana w materiałach pokonferencyjnych.

Dokładny program konferencji został zamieszczony poniżej.

PROGRAM KONFERENCJI

Dzień I – 24 kwietnia – Instytut Judaistyki UJ (ul. Józefa 19) 08:30 – rejestracja

09:00 – 10:00 – Oficjalne otwarcie konferencji. Wykład ekspercki – dr hab. Stefan Gąsiorowski – Dzieje Żydów w okresie staropolskim.

10:00 – 11:20 – Panel I – Historia – prowadzenie Krzysztof Niweliński

10:00 – 10:20 – Rafał Marek (Uniwersytet Jagielloński) – *Św. Wojciech i księżna Judyta wobec sprzecznego z prawem kanoniczym żydowskiego handlu niewolnikami-chrześcijanami w X-XI wieku.*

10:20 – 10:40 – Mikołaj Wojciechowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) – *Rola Żydów w życiu gospodarczym miast południowo-zachodniej Wielkopolski w XVIII wieku.*

10:40 – 11:00 – mgr Anna Smywińska-Pohl (Uniwersytet Jagielloński) – *Sytuacja Żydów na Uniwersytecie Jagiellońskim w dwudziestolecie międzywojennym.*

11:00 – 11:20 – mgr Maciej Ratajczyk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) – *Zwyczaje pogrzebowe Karaimów galicyjskich na przykładzie społeczności halickiej.*

11:20 – 11:40 – dyskusja

11:40 – 12:00 – przerwa

12:00 – 13:20 – Panel II – Sztuka – prowadzenie Karolina Sierzputowska

12:00 – 12:20 – mgr Sławomir Pastuszka (Uniwersytet Jagielloński) – *Przedmioty ze sfery kultu i obrzędów z czasów istnienia Przybytku i Świątyni Jerozolimskiej w zachowanych wystrojach malarskich synagog w Polsce.*

12:20 – 12:40 – Pamela Grajny (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie) – *Malowidła ściennie w sali dla mężczyzn w byłym żydowskim domu modlitwy Chewra Tehilim w Krakowie.*

12:40 – 13:00 – mgr Regina Kulig (Uniwersytet Wrocławski) – *Od Lego do Bambi, czyli polska sztuka współczesna wobec Zagłady.*

13:00 – 13:20 – Justyna Arabska (Uniwersytet Jagielloński) – *Tożsamość aktora żydowskiego.* 13:20 – 13:40 – dyskusja

13:40 – 15:00 – przerwa obiadowa

15:00 – 16:20 – Panel III – Biografie – prowadzenie Klaudia Kwiecińska

15:00 – 15:20 – Mateusz Kowalski (Uniwersytet Łódzki) – *O zasymilowanych Żydach z burżuazji. Przykład Konów, Heryngów i Toeplitzów.*

15:20 – 15:40 – Jakub Zygmunt (Uniwersytet Warszawski) – *Kłopoty z biografią Celi Dropkin.*

15:40 – 16:00 – Anja Weiss (Uniwersytet Jagielloński) – *Wojciech Weiss i jego najbliżsi w obliczu Zagłady oraz motywy żydowskie w jego twórczości.*

16:00 – 16:20 – mgr Marcin Maciejewski (Uniwersytet Zielonogórski) – „*Jedyny niearyjczyk w Żórawiu*” – *sprawa przynależności Józefa K.*

16:20 – 16:40 – dyskusja

16:40 – 17:00 – przerwa

17:00 – 18:20 – Panel IV – Historia II – prowadzenie Sławomir Pastuszka

17:00 – 17:20 – Paulina Chrząszcz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) – *Warszawska wytwórnia pieczęci Zygmunta Weinkranza (1859-1889).*

17:20 – 17:40 – mgr Anna Dybała-Pacholak (Uniwersytet Warszawski) – *Testament etyczny w materiałach notariuszy warszawskich (1815-1862) – studia przypadków.*

17:40 – 18:00 – Maria Zielińska (Uniwersytet Warszawski) – *Gmina wyznaniowa Żydów bocheńskich w dobie autonomii galicyjskiej w latach 1860-1914.*

18:00 – 18:20 – mgr Anna Dawidowicz (Uniwersytet Jagielloński) – *Gmina Wyznaniowa Żydowska w Tarnopolu w okresie Wielkiego Kryzysu.*

18: 20 – 18:40 – dyskusja

18:40 – 19:00 – zakończenie pierwszego dnia obrad konferencyjnych

Dzień II – 25 kwietnia – Żydowskie Muzeum Galicja (ul. Dajwór 18) 08:30 – rejestracja

09:00 – 10:00 – Otwarcie drugiego dnia obrad konferencyjnych. Wykład ekspercki – dr Ewa Węgrzyn – Powojenne alije do Erec Israel.

10:00 – 11:00 – Panel V – Zagłada I – prowadzenie Ewa Mermer

10:00 – 10:20 – mgr Estera Flieger (Uniwersytet Łódzki) – *Polska historiografia Zagłady do 1947 roku.*

10:20 – 10:40 – Klaudia Kwiecińska (Uniwersytet Jagielloński) – *Kobiecość w czasie Zagłady. Wybrane przykłady z życia kobiet skoncentrowanych w getcie warszawskim.*

10:40 – 11:00 – Paulina Fronczak (Uniwersytet Łódzki) – *Ceremonia zaślubin w getcie łódzkim.* 11:00 – 11:15 – dyskusja

11:15 – 11:30 – przerwa

11:30 – 12:30 – Panel VI – Zagłada II – prowadzenie Anna Czamara

11:30 – 11:50 – Małgorzata Kulik (Uniwersytet Jagielloński) – *Kultura żydowska zaklęta w topografii Łodzi – oblicza postpamięci w „Fabryce muchołapek” Andrzeja Barta.*

11:50-12:10 – mgr Olha Kolesnyk (Uniwersytet Warszawski) – *Dyskurs żydowski we wspomnieniach na temat okupacji radzieckiej we Lwowie w latach 1939-1941.*

12:10 – 12:30 – Nina Radzyńska (Uniwersytet Łódzki) – *„Getto (...) nie podlegało mojemu zarządowi” – odpowiedzialność Wernera Ventzkiego za zagładę łódzkich Żydów.*

12:30 – 12:45 – dyskusja

12:45-13:00 – przerwa

13:00 – 14:00 – Panel VII – Literatura I – prowadzenie Karolina Sierputowska

13:00 – 13:20 – mgr Krzysztof Niweliński (Uniwersytet Jagielloński) – *Wizerunek neofity pośród uprzedzonych: stosunek polskich autorów antysemickich do Jakuba Franka*.

13:20 – 13:40 – mgr Aleksandra Gluba (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) – *O relacjach chrześcijańsko-żydowskich w trylogii „Farn mabl” Szaloma Asza*.

13:40 – 14:00 – Zuzanna Łapa (Uniwersytet Warszawski) – *„Kukiz mit truskawkes”. Polskie i angielskie zapożyczenia leksykalne w książkach kucharskich w jidysz*.

14:00 – 14:15 – dyskusja

14:15 – 15:30 – przerwa obiadowa

15:30 – 16:30 – Panel VIII – Literatura II – prowadzenie Anna Czamara

15:30 – 15:50 – mgr Michał Głuszak (Uniwersytet Łódzki) – *Zapiski z życia i umierania, czyli kilka uwag o „Dziennikach” Dawida Sierakowiaka*.

15:50 – 16:10 – Marianna Szumal (Uniwersytet Jagielloński) – *Obraz Zagłady i żydowskiego bohatera dziecięcego w najnowszej literaturze dla dzieci i młodzieży*.

16:10 – 16:30 – mgr Jagoda Budzik (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) – *Wyobraźmy sobie... Zagłada i historie alternatywne we współczesnej literaturze hebrajskiej*.

16:30 – 16:45 – dyskusja

16:45 – 17:00 – przerwa

17:00 – 18:20 – Panel IX – Historia III – prowadzenie Klaudia Kwiecińska

17:00 – 17:20 – Klaudia Ciszewska (Uniwersytet Jagielloński) – *Prostytucja wśród społeczności żydowskiej w międzywojennej Warszawie*.

17:20 – 17:40 – mgr Waldemar Barszczewski (Uniwersytet w Białymstoku) – *Chrzty konwersyjne w osiemnastowiecznym Białymstoku*.

17:40 – 18:00 – mgr Przemysław Zawada (Uniwersytet Wrocławski) – *Żydzi polscy między Polską a Izraelem po 1990 roku*.

18:00 – 18:20 – mgr Jakub Katulski (Uniwersytet Jagielloński) – *Stosunki polsko-izraelskie w perspektywie pierwszych dekad XXI wieku.*

18:20 – 18:40 – dyskusja

18:40 – 19:00 – zakończenie III KKJ

FOTORELACJA Z WYDARZENIA

dr hab. Michał Galas wita przybyłych gości

Wykład ekspercki *Dzieje Żydów w okresie staropolskim* (dr hab. Stefan Gąsiorowski)

Prelegenci w trakcie panelu dyskusyjnego I-go dnia obrad konferencyjnych

**Dr Ewa Węgrzyn otwiera obrady II-go dnia obrad konferencyjnych/
wykład ekspercki *Powojenne alije do Erec Israel***

Poszczególne wystąpienia prelegentów

INFORMACJE O AUTORACH

Agnieszka Więckiewicz (ur. 1993 r.) – studentka Kulturoznawstwa w Instytucie Kultury Polskiej na Uniwersytecie Warszawskim oraz członkini Collegium Invisibile. Pracę licencjacką poświęciła sytuacji i doświadczeniom Afro Niemców w Trzeciej Rzeszy. Interesuje się historią drugiej wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem studiów nad polską pamięcią o Zagładzie. W Instytucie Kultury Polskiej w ramach działania Studenckiego Koła Kulturoznawczego – Sekcji Feministycznej SKK IKP UW prowadzi cykl seminariów poświęconych teorii i historii feminizmu.

Aleksandra Guja (ur. 1992 r.) – studentka Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, jednocześnie kończy studia historyczne w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Brała udział w ogólnopolskich i międzynarodowych konferencjach naukowych, w tym *Faith and Power – Undergraduate Conference*, CEU, Budapeszt 2016 oraz *Analysing Jewish Europe Today*, Warsaw 2017. Uczestniczyła w projektach muzealnych realizowanych we współpracy z Muzeum Historycznym m. Krakowa oraz Muzeum Etnograficznym w Krakowie w ramach grantów *Awkwardobjects of genocide. Vernacular art on the Holocaust and ethnographic museums* I *American Academy for Jewish Research Special Initiatives Program Grant*. Brała udział w szkole letniej *Connecting (to) Histories: Engaging with the Urban Pasts and Displaying Jewish Heritage* (Lwów 2017).

Karolina Sierżputowska (ur. 1996 r.) – studentka III roku studiów licencjackich w Instytucie Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania oscylują wokół problematyki życia duchownego, ze szczególnym uwzględnieniem

kabały luriańskiej oraz mesjanizmu. Ponadto interesuje się historią Żydów w średniowieczu, a także w wieku XIX. Pracę licencjacką planuje poświęcić zagadnieniu przestępczości żydowskiej w wiktoriańskim Londynie.

Klaudia Kwiecińska (ur. 1995 r.) – studentka Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Interesuje się współczesną historią Żydów ze szczególnym uwzględnieniem relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX wieku i okresu Zagłady – w tym w głównej mierze problematyką zezwierzęcenia oraz dyskredytacji człowieka. Jest także inicjatorką działań na rzecz podtrzymywania pamięci o lokalnej społeczności żydowskiej Jędrzejowa. Od 2016 roku przewodnicząca Koła Naukowego Studentów Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Sławomir Pastuszka (ur. 1990 r.) – doktorant na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (Instytut Judaistyki), w latach 2015–2017 redaktor naczelny czasopisma „Judaista”. Wśród jego zainteresowań znajduje się historia Żydów w Pszczynie i okolicy, historia Żydów w Polsce po 1945 r., genealogia, epigrafika hebrajska, cmentarze żydowskie, sztuka ze szczególnym uwzględnieniem wystroju malarskiego synagog. Autor licznych publikacji dotyczących epigrafiki, polichromii synagogalnych oraz Żydów pszczyńskich i krakowskich, w tym trzech książek: *Śladami pszczyńskich Żydów* (2013), *Nic to innego tylko dom boży..., czyli o dziejach pszczyńskich synagog* (2015) i *Izraelickie Towarzystwo Opieki nad Chorymi i Pogrzebowe w Pszczynie. Wybór źródeł* (2017).